

Peter Aronsson, Kenneth Johansson, Bengt Schüllerqvist,
Gunnar Silow och Maria Ågren

Vem skapar historia? Om struktur och subjekt som historieteoretiskt problem

Inledning¹

Vem skapar historia? Den frågan har varit brännande het i den historiematerialistiska traditionen ända sedan seklets början.² Då var det bl a Georg Lukács och Gramsci som började ställa frågor om de *medvetna* handlingarnas (Lukács) respektive "överbyggnadens" (Gramsci) betydelse för att åstadkomma en förändring av världen. Det man då diskuterade gällde bl a de historiska subjektens begränsningar och möjligheter att överskrida och förändra de strukturer som skapats under och av tidigare generationer samt vilken betydelse det på upplevelser och erfarenheter grundade medvetandet har i denna process.

Dessa problem har nu blivit aktuella i vår egen forskningspraktik, i all synnerhet som de har såväl politiska som "emancipatoriska" implikationer. Hur och när kan tanken — som en engagerad aktivitet — också leda till handling som förändrar? Hur ska vi beskriva och förstå människans möjligheter att överskrida samhällsliga betingelser, som för henne framstår som mer eller mindre reifierade? Vilka är överskridandets gränser? Hur skall vi — kort sagt — uppfatta förhållandet mellan den samhällsliga strukturen och de historiska subjekten?³

Dessa frågor ställdes tidigt av de brittiska historiematerialisterna, varifrån vi själva har hämtat inspiration, när dessa i hägnet av det brittiska kommunistpartiet samlades med målsättningen att skriva en *folkets historia*, en historia *nedifrån och upp*.⁴ De inblandade var EP Thompson, Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christoffer Hill och Eric Hobsbawm. Med ett kollektivt arbetssätt och genom konkreta och empiriska texter försökte (och försöker) de formulera en gemensam teori, där klassernas kamp om hegemoni, och vad som händer då de behärskade klasserna försöker skapa sin egen kultur och frigöra sig från den hegemoniska kulturen, utgör viktiga beståndsdelar.⁵

Denna historiesyn (eller samhällsteori) har också fått avläggare i USA, där bl a Eugene Genovese skrivit de förtryckta slavarnas historia. Denna har be-tecknats som pendangen till EP Thompsons studie om hur den engelska arbetarklassen blev till.⁶

Det är bl a den starka antipatin mot den strukturalistiska historie- och människosynen som gör att man kan tala om dessa historiker som en tradition.

Vad innebär strukturalismen?

Inom såväl den faktapositivistiska som den historiematerialistiska svenska traditionen har strukturanalysen länge utgjort det dominerande analytiska instrumentet i de historiska framställningarna. Strukturanalysen är förvisso ett både nödvändigt och bra verktyg för att komma åt data på en aggregerad nivå. Vi talar om åldersstrukturer, familjestrukturer, sociala strukturer, brottsstrukturer, etc. Dessa strukturer är dock existensformer som ibland, men inte nödvändigtvis, motsvarar *sociala* varaformer. De används emellertid oftast för att generera bakgrundskunskap (som generaliseringar).

Strukturanalysen är därför inte identisk med strukturalismen. Den senare är inte i första hand ett kunskapsteoretiskt instrument, utan en *ontologi*. Det är strukturalismen som ontologi som utgör den främsta måltavlan för de deluppsatser som presenteras nedan.

Slår vi då inte in öppna dörrar när vi nu attackerar strukturalismen? Nej. Denna har, menar vi, även påverkat strukturanalysen, på så sätt att ingen klar gräns har dragits mellan ontologins stora och analysens mer begränsade anspråk. *Analysen har t o m ibland blivit ontologi.*⁷ Dessutom uppfattar vi att det i den svenska historiematerialistiska traditionen finns en stark strukturalistisk huvudfära. Detta är skäl nog att diskutera strukturalismen som filosofi och försöka uppställa ett alternativ till denna.

Vad innebär då strukturalism? Redan 1916 utformade den schweiziske språkforskaren Ferdinand de Saussure sin konception av *språket* som en för människorna omedveten struktur, men utsträckte inte detta resonemang till att gälla människans hela samhälleliga vara. Dock var språket omedvetet koncipierat. Det var passivt registrerat av ett subjekt, som utövade det utan att närmare reflektera över det. Det begränsade därför, enligt Saussure, människornas möjligheter.⁸

Strukturalismen utvecklades sedan kraftigt inom socialantropologin av främst Claude Lévi-Strauss,⁹ som bl a tillägnade sig Saussures idéer om språket som en omedveten struktur, men mot den senares rekommendation utsträckte detta till att även gälla det mänskliga tänkandet överhuvudtaget. Språkforskningen fick alltså stå modell för socialantropologin.

Lévi-Strauss betonade visserligen att "strukturalismen /inte/ är en filosofisk doktrin utan en metod".¹⁰ Hans metodologi innebär dock att han ersätter den empiriska observationen med (den teoretiska) strukturen. Denna blir ett system av inre sammanhang som emellertid inte kan upptäckas på annat sätt än genom att betraktas som ett system i ett annat system; den kan inte upptäckas i sig, utan bara i sina manifestationer. Men för en sådan operation behöver Lévi-Strauss en garanti, som i sig möjliggör transformeringen av ett system in i ett

annat och som garanterar att inte varje tolkning av de iakttagna koderna skulle kunna vara lika god. En sådan "metakod" ställer krav på *universalitet*, något som är gemensamt för alla människor. Den operativa modellen har därmed också ställt krav på att vara objektiv verklighet, något för alla gemensamt. Strukturen, systemet av inre kohesion, har blivit ontologi.¹¹ Den lever sitt eget liv, inte som en social varaform, utan som ett system som kan analyseras i sig självt, utan hänsyn till dess samhällseliga vara.¹²

Althusser driver detta ännu lite längre och hävdar att *marxismen* är denna "universalitet", denna vetenskap som garanterar att varje empirisk iakttagelse (hos Althusser kallad Generalitet I) renas på sitt falska innehåll genom den teoretiska praktiken (Generalitet II) för att komma ut som en *sann* slutprodukt (Generalitet III).¹³

De empiriska iakttagelserna måste renas, därför att människan inte handlar i historien med sin egen vilja eller sitt eget medvetande. Människan har dessutom illusioner om verkligheten. Hon handlar ideologiskt, vilket i Althusserns vokabulär innebär att hennes handlingar bestäms av ett falskt medvetande; de motsvarar inte den sociala verkligheten. De sociala förhållandena levs alltså genom ett ideologiskt filter. Genom ideologikritiken på nivå II (säkrad som sann genom marxismen-leninismen) möjliggörs dock den sanna kunskapen om varat, befriad från alla illusioner. Förekomsten av det falska medvetandet kan så förklara t ex uteblivna handlingar då uppror och revolutioner *objektivt* var att vänta. Denna objektiva struktur blir alltså verkligare än den empiriskt iakttagna (t ex den uteblivna handlingen).¹⁴

För den ontologiska strukturalismen har alltså strukturerna en *verklig existens*. Detta skiljer strukturalismen från strukturanalysen. Men strukturanalysen som metodologi kan mycket väl, som hos Lévi-Strauss, övergå i ontologi, där de frånvarande strukturerna¹⁵ ändå får förklaringsvärde i det att de tänks och behandlas som verkliga.

*

I föreliggande uppsatser försöker vi förena Karel Kosíks praxisfilosofi med de brittiska historiematerialisternas mer konkreta och empiriska ambitioner. Detta låter sig göras då båda har opponerat mot att betrakta människan som en abstrakt företeelse i den samhällseliga och historiska processen, och istället velat se människan i sin konkreta verklighet, där *praxis* och *medvetande* är två grundläggande begrepp.¹⁶ Syftet med denna artikel är att öppna en diskussion, inte komma med färdiga svar på detta problemkomplex.

Artikeln är upplagd på följande sätt: först diskuteras Thompsons uppgörelse med strukturalismen samt hans forskningsprogrammatiska uppfattningar; därefter följer en konkret analys av Thompsons arbete *The Making of the English Working Class*; den tredje delartikeln behandlar Karel Kosíks praxisfilosofi; i avslutningen binds trådarna slutligen samman.

Kenneth Johansson

E P Thompson och strukturalismen

Inledning¹⁷

Thompson ägnar i essayn "The Poverty of Theory or an Orrery of Errors"¹⁸ hela sin uppmärksamhet åt Althusser's strukturalism. Det är en delvis mycket polemisk text, där Thompson med en viss aggressivitet försöker vederlägga Althusser's teori.¹⁹ Polemiken innebär emellertid att han tvingas (väljer) att förhålla sig på ett enbart negativt sätt till strukturalismen som teori. Detta försök att bemöta strukturalismen och presentera ett annat alternativ har heller inte fått stå oemotsagt.²⁰ Diskussionen var mycket angelägen på 1970-talet inom den historiematerialistiska forskningstraditionen.

Thompson och andra brittiska historiematerialister hade under 1960-talet utvecklat en särskild marxistisk forskningsinriktning, som på många punkter opponerade mot den strukturalism som vid samma tidpunkt utvecklades i Frankrike. Den franska strukturalismen började emellertid vinna inflytande även i England under 1970-talet. För en del av de engelska marxisterna stod denna franska tradition fram som ett hot. Debatten vid Ruskin College i Oxford 1979, som bl a kom till stånd för att diskutera Thompsons artikel "The Poverty of Theory", blottlade de stora motsättningar som fanns mellan dessa båda filosofiska skolbildningar.

Ett skäl, utöver dem som nämnts i Inledning till att även idag — i Sverige — uppmärksamma strukturalismen är att den fått stort gehör i intellektuella och akademiska kretsar, dels genom sina anspråk på att göra marxismen till vetenskap, dels genom att en del discipliner upptagit element av strukturalismen och integrerat dessa i den egna traditionen.²¹ Det strukturalistiska inflytandet över den vetenskapliga verksamheten tenderar att trivialisera "den vanliga människans" upplevelser och erfarenheter samt behandla dessa som mindre relevanta i analysen av den samhälleliga processen. Detta bör uppmärksammas.

Likaså gör det för en historiker så viktiga problemkomplexet struktur (som system) — process (eller reproduktion — förändring), som en aspekt av förhållandet mellan struktur och subjekt, det nödvändigt att diskutera dessa kategorier, de ontologiska och epistemologiska nivåerna och begreppens förhållande till varandra.

Strukturalismens begränsningar

Thompson menar alltså att denna "extraordinary fracture"²² — strukturalismen — utgjorde (utgör?) ett stort hot mot den marxistiska teorins möjligheter. I "The Poverty of Theory" vill han exponera detta hot genom att bl a visa att Althusser epistemologi endast är framsprungen ur en *akademisk* kunskapsprocess. Den har inte generell giltighet eller förankring i människors *vardagliga verklighet*. Därför saknar också den strukturalistiska teorin vetenskapliga kategorier som "erfarenhet", "upplevelse", "medvetande", osv. En följd av detta blir, att Althusser förnekar det nödvändiga i en kunskapsprocess som betonar dialogen — dialektiken — mellan empirin och kunskapen (mellan praktiken och teorin), och förfaller till vad man i den marxistiska traditionen kallar "idealism". Althusser gör heller inga försök att skilja mellan *empirism* (eng. empiricism) å ena sidan, och den nödvändiga dialogen med empirin å den andra; denna dialog som kanske mest av allt kännetecknade Marx egen praktik. Den nödvändiga dialogen med empirin blir istället föraktad empirism hos Althusser.

Thompson visar också att Althusser kritik av *historismen* (eng. historicism) sammanfaller med den utom-marxistiska (anti-marxistiska) kritik som bl a Popper levererat.²³ Denna kritik utmynnar i ett förnekande av den historiska processen (två av Althusser efterföljare men också kritiker — Hindess och Hirst — menar t o m att studiet av historien är både vetenskapligt och politiskt värdelöst²⁴) och ett förespråkande av strukturen. Denna blir ett allomfattande begrepp som binder de olika elementen (delstrukturerna) till varandra i tvingande kombinationer. Teorin kan inte hantera begrepp som "motsättning" och "förändring", ja t o m klasskampen sjunker samman till en mekanisk motor, menar Thompson. Det blir istället en teori om statistiska förhållanden. Eftersom motsättningar och förändringar inte kan diskuteras med hjälp av teorin saknas utvecklade teoretiska ansatser om människors behov, värderingar, kultur, politisk teori, osv; kategorier som är nödvändiga för att diskutera människors handlande, aktivitet och vardagliga gärningar, dvs människan som en social företeelse.

Strukturalismen som ideologi

Thompsons essay är emellertid inte bara en uppgörelse med strukturalismen som vetenskaplig teori med brister, utan också — och kanske främst — en uppgörelse med den politiska praktik som stalinismen stod för inom den kommunistiska rörelsen. Denna praktik var enligt Thompson "a mish-mash of repressive practices, dominative modes, hypocritical rhetoric"²⁵ etc, *men utan* en koherent teoretisk ansats. Denna formulerades först på 1960-talet, då Althusser, i hägnet av det franska kommunistpartiet, började utveckla sin teori. "It is only in our own time that Stalinism has been given its true, rigorous and totally coherent theoretical expression. This is the Althusserian orrery", menar Thompson.²⁶

Althusserianismen måste således enligt Thompson förstås som den stalinistiska Teorin, dvs ideologi i Marx mening²⁷, vars funktion är att legitimera såväl den dåtida som den samtida och framtida (någon verklig uppgörelse med stalinismens teori och praktik företogs aldrig i det engelska kommunistpartiet — liksom i många andra europeiska kommunistpartier — i samband med avstaliniseringen) stalinistiska praktiken. Det var detta som gjorde essayen än viktigare vid den tidpunkt då den publicerades, för tio år sedan.

Thompson ger följande exempel på teorins "möjligheter": hur skall likvideringen av kulakerna kunna förklaras (legitimeras)? Lösningen av "kulakproblemet" kunde aldrig under Stalintiden legitimeras teoretiskt utan endast maktpolitiskt. Men med strukturalismen i Althusser's utformning blev detta möjligt. Detta framkommer bl a i Althusser's syn på människan. Hon är förtingligad: *ett objekt med vissa egenskaper givna av dess funktion eller plats inom den större strukturen — inom totaliteten*. Människan är bärare av strukturer. Det är strukturen som lagbundet bestämmer människors samhällseliga vara och deras (falsa) medvetande. Om kulakerna ansågs vara ett kapitalistiskt — ett främmande — element i en i övrigt socialistisk struktur, kunde denna delstruktur bara övervinnas genom att elimineras. Kulakproblemet's lösning hade däremot inte lika lätt kunnat legitimeras, om man betraktat människan som historiskt subjekt, som i interaktion (i kamp) skapar sin egen historia. Det hade gjort Stalin och den sovjetiska statsapparaten till "medbrotslingar" eftersom det var i *relationen* mellan dessa subjekt — i klasskampen²⁸ — som "kulakproblemet" uppstod och i utvecklingen av denna relation som problemet tillväxte.

Thompson menar vidare att strukturalismen var en av den internationella arbetarrörelsens ideologier. Dess framväxt på 1960-talet hade historiska och samhällseliga orsaker. Som ideologi avlöste strukturalismen evolutionismen respektive voluntarismen.²⁹ Evolutionismen var ideologi i den tidiga arbetarrörelsen, före 1:a världskriget. Historien upplevdes då stå på rörelsens sida; alltfler anmälde sitt intresse och inrättade sig i leden; kapitalismen skulle med darwinistisk naturnödvändighet utvecklas till socialism. Naturvetenskapen stod modell. Det var denna vetenskap som förmedlade framtidstron.

Evolutionismen avlöstes emellertid av voluntarismen, vilken var den fascistiska och nazistiska tidens ideologi inom arbetarrörelsen. Den var en import från revolutionen i Ryssland 1917, och blev ideologi när de underjordiska cellerna organiserades i kampen mot Hitler och Mussolini. Det gick då inte längre att förlita sig på utvecklingen. Det krävdes istället insatser av var och en. Det ena romantiserande hjälteposet efter det andra nedtecknades. Poesin avlöste naturvetenskapen. Che Guevara förde denna ideologi vidare in i 1960-talet. Ideologin överlevde alltså i tredje världen. Det var också i denna tradition Thompson formades³⁰.

Men i Europa gick denna ideologi under i draget från det kalla kriget. Det var en tid då arbetarrörelsen (och särskilt vänstern inom denna) upplevde stora svårigheter. Till synes oöverstigligen hinder — icke-institutionaliserade såväl som institutionaliserade strukturer — stod i vägen för voluntarismen och ett

fortsatt framåtskridande. Men strukturalismen var också en borgerlig ideologi om det kapitalistiska samhället inom "arbetarrörelsen", menar Thompson. Det var en apologi för status quo och *mot* utvecklandet av utopier. Vokabulären kom inte från poesin eller naturvetenskapen, utan från de akademiska disciplinerna sociologi, lingvistik och antropologi. Strukturalismen som ideologi — med en utvecklad vokabulär och utvecklade kategorier — fick dock sina manifesta uttryck först efter några decennier av mer eller mindre kallt krig och en härav följande konservatism på det samhälleliga planet i de kapitalistiska länderna.³¹

Empirism, historism, etiskt ställningstagande och humanism: fyra fronter i Thompsons argumentation mot Althusser

Thompson bemöter Althusserns strukturalism på fyra fronter. Det är emellertid mer riktigt att säga att det är Althusser som öppnat upp dessa fronter i sin kritik mot den humanistiska marxismen. Thompson väljer därefter att bemöta kritiken på just dessa områden.

1. *Frågan om empirismen*

Althusser talar gärna om hur nödvändigt det är att bekämpa empirismen (eng. empiricism). Kampen är nödvändig, menar Althusser, därför att empiriska fakta (nivå G I, som består av kulturellt och ideologiskt infekterade fakta) inte ensamma kan konstituera någon kunskap. Det är först på en högre nivå denna kunskap kan återfinnas, renad genom den teoretiska ekluten på nivå G II.

Mot denna uppfattning har Thompson två viktiga invändningar. För det första existerar för Althusser fakta (för historiker den mänskliga och levda praktiken) — både singulära och som strukturer — "only to be worked up by theoretical practice ... to structural conceptualisation or concrete knowledge".³² De existerar aldrig *i sig själva för subjektet*. Den mänskliga praktiken saknar alltså en självförståelse. Den är istället totalt reifierad och i Althusserns teori reducerad till *föremål* för teoretisk praktik. Den har ingen egen energi eller egen rörelseriktning. Denna ges istället genom Althusserns teori.³³ Detta leder över till den andra invändningen.

Thompson menar alltså att Althusser har fel när han uppfattar empiriska fakta endast som föremål för en högre kunskapsform. Dessa föremål uppträder för historiker genom människor i sociala vara-former, alltså inte som vilka objekt som helst (som ett bord t ex). Som ett socialt vara kan det tillgodogöra sig erfarenheter (som enligt Thompson kan beskrivas som "mental and emotional response, whether of an individual or of a social group, to many inter-related events or to many repetitions of the same kind of event").³⁴ Dessa erfarenheter utvecklas i sin tur till ett socialt medvetande (och träder fram som kultur, myt,

vetenskap, lag, etc). Hos Althusser saknas emellertid denna dialog mellan det sociala varat och det sociala medvetandet, en dialog som förmedlas av erfarenheterna. Varat och medvetandet är alltså kategorier som existerar tillsammans. På samma gång som vi är varat, har vi erfarenheter av detta vara. Det finns alltså för Thompson ingen *verkligare kunskap* om det sociala varat än den kunskap som detta vara själv utvecklats.³⁵

Det är således här *kunskapen* finns att hämta, menar Thompson. Denna kunskap — skapad genom den (upp)levda praktiken — kommer till historiker som empiri. Med denna empiri måste historikern således i sin tur uppta en dialog. Denna historikernas kunskap kan aldrig erhålla status av en *högre kunskap* om varat, än den kunskap om samma vara som studieobjektet hade, inte ens genom att genomgå det teoretiska reningsbadet på Althusserns nivå G II.

2. Frågan om historismen

Huvudkritiken riktas här mot Althusserns uppfattning om människan som objekt, som endast en passiv bärare av strukturer. För Thompson är människan istället historiens subjekt, ett subjekt som både skapar sin historia och är skapad av denna historia (genom bl a kultur och tradition).

Av Althusserns grunduppfattning följer att han förnekar det medvetna historiska momentet — processen eller rörelsen — i samhället. Althusser menar istället att det är en absolut nödvändighet att befria en historieteori från alla tidsdimensioner och istället ersätta den historiska processen med strukturen (t ex produktionssätt, sociala formationer).³⁶ Han menar dock inte att varje moment i historien skall "frysas" till strukturella ögonblicksbilder. Den historiska processen har istället blivit "uppäten" av strukturen, och överlever endast "within structure's stomach"³⁷ som strukturens uttrycksform. Men vad är det då som uttrycker strukturernas rörelse? Althusser inplanterar en "drivkraft" i de reifierade strukturerna. Denna utgörs av "klasskampen", kampen mellan klasserna i den sociala strukturen. Klasserna är enligt Althusser "functions of the process of production as a whole".³⁸ De finns till för att inom strukturerna "göra historia", de är bärare av klasskamp med funktionen att, om nödvändigt, förändra strukturerna. Klasserna har alltså försetts med en motor: "klasskampen". Klasskampen existerar därför att det finns motsättningar mellan klasserna. Denna Althusserns "lösning" på problemet med att få strukturerna i rörelse är inget annat än klassisk mekanik. Historiens subjekt försvinner, medvetandet är borta och processen är fullständigt reifierad. Thompson menar att processen därför inte blir historisk, utan istället blir, som ovan nämndes, "the *structural articulation* (min kursivering) of social and economic formations".³⁹

3. *Frågan om det etiska ställningstagandet*

Mot den till synes kliniska produkt som Althusser med den teoretiska praktiken bygger upp, väl skyddad av de akademiska murarna, vill Thompson ställa historikerns skyldighet att ta ställning i historien och i samtiden, att med värderingar och ställningstagande möta forskningsobjektet.⁴⁰ Denna inställning till den egna praktiken är bara en följd av Thompsons uppfattning om moralens och etikens samhälleliga betydelse i allmänhet. För Althusser är emellertid moral bara detsamma som ”borgerlig moral”, dvs som ideologi.⁴¹ Moralismen blir då bara ett sätt för borgarklassen att dölja den undertryckta klassens verkliga problem. Men för Thompson är moral och etik inte något tänkt eller uppdiktat, utan främst något som är upplevt och som utlevs.⁴² Moralerna och etikerna lärs och upptas genom känslan i den praktik där människorna är verksamma: i familjen, i arbetet och i det närvarande samhället. Moralerna och etikerna uttrycker visserligen värderingar, men är trots detta inte, som Althusser menar, ideologi. Moralerna står alltså inte alls i samma relation till intressen (klassintressen) som ideologin. ”A materialist examination of values must situate itself, not by idealist proposition, but in the face of culture’s material abode: the people’s way of life, and, above all, their productive and familial relationships”.⁴³ Moral och etik är alltså begrepp som får sin innebörd i de dagliga verksamheterna. De är inte system på samma sätt som ideologin är det.

4. *Frågan om humanismen*

Till grund för Thompsons inställning till empirismen, historismen och det etiska ställningstagandet ligger en särskild syn på människan, inte som skapad av utommänskliga faktorer, utan som ett historiskt subjekt — i rörelse från något och till något annat. Människan skapar sina egna villkor i samma ögonblick som hon skapas av dem, men bara för att i nästa ögonblick åter gå utöver dessa villkor. Endast människan kan äga en historia och vara medveten om den. Denna egenskap får aldrig tas ifrån henne.⁴⁴

Vilken aktualitet har Thompsons kritik mot Althusser i dag?

Ovan antydde att det i dag är angeläget att diskutera problemkomplexet struktur — process (subjekt) — detta grundläggande och ständigt aktuella problem för den historiska materialismen — och att tillbakavisa strukturalismens människo- och historiesyn.⁴⁵ Flera skäl kan anföras som talar för detta.

1. Ett strukturtänkande — som uppfattar sociala förhållanden som strukturerade och reproducerande sig själva — betraktas idag som ett ”naturligt” perspektiv.⁴⁶ Detta framkommer också inom den historiska forskningen. Så har t ex socialhistoriska arbeten ofta stannat vid intressanta korrelationer mellan

olika strukturella förhållanden, t ex sambandet mellan en social grupps struktur och migrationsintensitet, mellan en stads — eller landsbygds — sociala struktur och anslutning till politiska partier eller folkrörelser.⁴⁷ Här har historiska processer studerats som varandra avlösande strukturer, där olika delstrukturer korrelerats mer eller mindre uppseendeväckande till varandra. Men man saknar i dessa arbeten en närvaro av medvetet och för sin tid rationellt (rationalitet, detta "sentida" begrepp, kan inte bestämmas till sitt innehåll genom eviga och absoluta definitioner utan måste istället betraktas historiskt) handlande människor. Likaså saknas en förståelse av hur ett avlösande, en förändring från ett tillstånd till ett annat, förmedlas av levande människor.

När en syn på samhälle och människor som fränkänner människan egenskapen att ha intentionalitet (medvetande) och en historia har uppnått hegemoni, när den dominerar eller på annat sätt är kännbar, då har den strukturalistiska idén sjunkit in som "common sense"-kunskap.

Inom den historiematerialistiska forskningen finns likaså en tradition i Sverige, från 1960- och 70-talens introduktioner av strukturalismen på svenska och vidare in i sent 80-tal, att använda begreppet struktur på detta sätt; alltså inte främst som ett metodologiskt begrepp utan med en markerad dragning åt strukturen som en ontologi, där människan är underordnad strukturerna och handling determinerad genom dessa strukturer, framsprungen ur tvånget.⁴⁸ Thompsons mycket hårda och polemiska kritik av Althusser (och mot liknande strukturalistiska ambitioner) kan bidra till att lyfta fram denna "common sense"-kunskap i ljuset, för att se vad den är och vilka konsekvenser den får för synen på människan, historien och samhället. Därför var polemiken mot Althusser viktig på sin tid. Men den framstår därför inte som mindre viktig för oss — idag — tio år senare.

2. En strukturalistisk teori tenderar att hindra ett vidare utvecklande av ett perspektiv "underifrån"; ett perspektiv som borde vara en angelägen utmaning för de social- och kulturhistoriska ämnesområdena.⁴⁹ Den strukturalistiska teorins innebörd är istället ett perspektiv "ovanifrån", dvs ett perspektiv där människorna lever i samhället men omedvetna om detta varas egentliga innebörd, där detta vara t o m lever genom och i människorna. En sådan teori förhindrar just därför utvecklandet av ett perspektiv "underifrån"; en rekonstruktion av den historiska processen där människors egen förståelse (upplevelser och erfarenheter genom samhälleligt deltagande) av de sociala relationernas betydelse, av relationerna till olika institutioner, etc — dvs av praxis — blir vägläddande för deras handlingar eller gör frånvaro av handlande begripligt.⁵⁰

3. Ytterligare ett skäl som gör det angeläget att diskutera de brittiska historiematerialisternas teoribildning är deras syn på historien som process. Detta är en annan idé om historieskrivningen, som till skillnad från strukturalismen betonar förändringarna, möjligheten till överskridande och skapandet av nya sociala förhållanden. Denna nya helhet, tillkommen genom människors egna upplevelser, erfarenheter och medvetande, även om de i processen aldrig helt känner igen sig själva eller upplever de uppnådda resultaten som varande de

från början avsedda, är uttryck för en motsatt uppfattning om helheten, dess tillblivelse och innebörd, än den strukturalistiska.

4. En diskussion av denna teori kan också bidra till att motverka en teoretisk fundamentalism som ibland gjort sig märkbar hos bl a historiematerialister. Det är alltså en varning mot att överbetona teorins roll och möjligheter vid en rekonstruktion av den historiska verkligheten, och en uppmaning till mer empiriska studier och till att utveckla historieskrivningen genom ett dialektiskt samspel mellan teori och empiri. Thompson har i denna essay betonat att teoretiska begrepp är nödvändiga för den historiska rekonstruktionen, men de måste utvecklas i ständig dialog med den empiriska verkligheten. Detta är inte detsamma som teorifientlighet, en tillvitelse Thompsson då och då fått känna av. Det är istället att upprätta den nödvändiga balansen mellan teori och praxis. Detta är så viktig att det, med Perry Andersons ord, borde vara "omöjligt för marxister att, som de under många år gjorde på båda sidor, fortsätta som om deras historia och teori var två åtskilda mentala världar...".⁵¹

Maria Ågren⁵²

E P Thompson som praktiskt utövande historiker

Inledning

”Jag försöker rädda den fattige strumpstickaren, den ludditiska skördearbetaren, den ’föräldrade’ handvävaren, den utopiske hantverkaren och till och med den förledda anhängaren till Joanna Southcott från eftervärldens enorma nedlåtenhet. /---/ Vårt bedömningskriterium bör inte vara huruvida en människas handlingar kan ges ett berättigande i ljuset av den efterföljande utvecklingen. När allt kommer omkring befinner vi oss själva inte vid den sociala utvecklingens slutpunkt.”⁵³

Så formulerar sig E P Thompson i inledningen till sitt magistrala arbete om den engelska arbetarklassen.⁵⁴ Det är en formulering fylld av patos och moraliskt ställningstagande, av *respekt* för de människor om vilka historikern försöker berätta. Respekten riktar sig mot två håll: dels mot dessa människors arbete och slit, som inte skänkte dem någon berömmelse under livstiden men som likafullt lade grunden till ett värdigt liv; dels mot människornas egen syn på och tolkning av sin samtid, i kontrast till den nedlåtenhet med vilken eftervärldens historiker kan frestas avfärda detta synsätt som falskt medvetande. Vad Thompson här säger sig vilja stå för är såväl ett försvar för samhällets minsta — detta är hans humanism — som en specifik, anti-elitistisk vetenskapssyn. I den här artikeln skall jag granska hur detta försvar förs, främst i *The Making of the English Working Class*, men jag skall också diskutera den historiesyn som präglar det empiriska arbetet.⁵⁵

Några teman återkommer i framställningen. Det är för det första förhållandet mellan begreppen *struktur* och *subjekt*; det är för det andra begrepp som *klass*, *medvetande* och *specifik livserfarenhet*; det är för det tredje det redan nämnda, moraliska temat om *människans värdighet*.

Den engelska arbetarklassen föds — nej, skapar sig själv!

The Making of the English Working Class omspänner tidsperioden 1780—1830 i Englands historia. Det var en period under vilken det engelska samhället förändrades i grunden, både ekonomiskt och vad beträffar den politiska situationen, och det var också under denna omställningsperiod som den engelska arbetarklassen skapades. Med detta menar Thompson snarast att arbetarna fick

ett *medvetande* om sig själva som *klass*, dvs att de insåg att ett nytt samhällssystem hade växt fram och att de tillsammans hade en speciell roll att spela i detta samhälle, som avlönad arbetskraft och som politisk kraft.

Bokens första del, *The Liberty Tree* (s 19—207), är snarast idéhistoriskt uppbyggd och behandlar tre traditioner som arbetarna, enligt Thompson, hade med sig i bagaget från tider före den här aktuella, nämligen den frireligiösa traditionen, föreställningen om engelsmannens uråldriga rättigheter och föreställningen om det folkliga upploppets rättmätighet. Detta tankegods var både en kraftkälla och en barlast för de människor som bar på det. Det hade försett arbetarna med vissa för framtiden viktiga föreställningar, men de var ännu tillbakablickande och såg som sitt ideal ett samhälle med en god konung och rättvisa domare, styrande över ett folk som försörjde sig genom förlagsproduktion inom familjen och vars dagliga bröd var en oeftergivlig rätt.⁵⁶

De för överklassen fasansfulla händelserna i Frankrike från 1789 och framöver skulle dock skaka idyllen och utsätta de engelska arbetarna för nya erfarenheter; därmed fick de också nya samhällsideal. Av rädsla för att den jakobinska smittan skulle sprida sig gick det engelska etablissemangen till en furiös attack mot de engelska arbetarna och deras försök att organisera sig. Pitt, som tidigare förespråkade måttfulla och gradvisa reformer, blev nu kontrarevolutionens främste tillskyndare i England. Man lät införa förbud mot alla större, offentliga sammankomster och mot fackföreningar — den ryktbara Combination Act som ägde kraft fram till 1825 —, och man lät fängsla eller deportera alla engelska arbetarledare. Detta kväste hoppet om en lyckad engelsk revolution, men det utgjorde samtidigt början till arbetarklassens formering. Ty just när den isolerades från övriga samhällsskikt och bokstavligen talat stängdes in i fabriker och verkstäder fick den förlita sig på sina egna krafter och på den kunskap som spreds inbördes om hur man kunde skydda sig mot förtrycket.⁵⁷

Bokens andra del, *The Curse of Adam* (s 207—491), behandlar framför allt perioden från Franska Revolutionen till upphävandet av förbudet mot att bilda fackföreningar, ca 1825. Tonvikten ligger nu på de materiella förhållandena för arbetarklassen, och Thompsons uppfattning om dessa förhållanden framkommer väldigt tydligt av den sammanfattande etikett han sätter över perioden: de katastrofala åren.⁵⁸ Det var de åren då arbetarna levde i politisk och social apartheid (sic), då aristokrati och borgare ingått en ohelig allians i motrevolutionens tecken och då en uppenbar och fruktansvärd exploatering förekom. *Samtidigt* var dock dessa år "de formativa", då arbetarna gjorde erfarenheter som de senare, under 1820- och 1830-talen, kunde dra nytta av.⁵⁹

I detta avsnitt för Thompson en diskussion om metodismens roll under de katastrofala åren, vilken har ett principiellt intresse för analysen av hans historiesyn.⁶⁰ Det skall för det första understrykas att han inte har någon ensidigt negativ inställning till allt vad religion heter; han framhåller t ex att texter som John Bunyans *Kristens Resa* rymmer ett stoff som arbetarna kunde ta till sig och tolka efter den egna livssituationens behov.⁶¹ Men i fråga om metodismen kommer han nära Marx' "opium-teori".⁶² Han knyter inledningsvis an till de

analyser av protestantismens idéinnehåll som Weber och Tawney gjort. Dessa framhöll dock endast att föreställningen om ett kall var betydelsefull för kapitalisternas självförståelse. Thompson visar å sin sida att just den metodistiska formen av protestantismen, med dess betoning av disciplin, arbetsmoral och auktoritetstro, bidrog till att få arbetarna att *acceptera* de katastrofala förhållandena som det kors som *de* var satta att bära, i Jesu efterföljd. Då metodisterna dessutom var helt inriktade på individuell räddning, i stället för kollektiv kamp, försvagade de därigenom ytterligare arbetarnas känsla av att det kunde vara rätt att sluta sig samman och göra motstånd.

Men för att det skall bli begripligt varför människor ändå *valde* denna transform kan Thompson inte lämna ämnet i detta läge, ty då skulle ju metodismens stora genomslagskraft reduceras till en fråga om framgångsrik indoktrinering och den metodistiska tron framstå som en "falsk" eller åtminstone föga ändamålsenlig medvetandeform. Thompson vill förvisso se indoktrineringen via söndagsskolorna som en orsak till metodisternas framgång, men han är också angelägen om att framhålla de *faktiska behov* hos människorna som metodismen tillfredsställde. Dels gällde det att finna trygghet i en ny omgivning; för människor som nyss anlänt till en ny stad och till en ny arbetsplats kom församlingen att erbjuda den enda fasta punkten i tillvaron. Dels gällde det att hantera de psykologiska konsekvenserna av kontrarevolutionen: hoppet om en ljusare framtid i denna värld fick transformeras om till en kiliastisk vision av den hinsides världen. Politisk radikalism och religiös väckelse blev på så vis de två ytterpolerna i en mental pendelrörelse i vilken den engelska arbetarklassen deltog under de katastrofala åren och vars drivkraft utgjordes av en och samma längtan efter ett bättre liv.⁶³

Bokens tredje del, *The Working Class Presence* (s 491—916), rör sig på ett politiskt plan och behandlar både den tid som i bokens andra del studerats på ett ekonomiskt plan (tiden före 1825), och den tid som följde därefter och fram till parlamentsreformen 1832.

Thompson ägnar här särskilt stort utrymme åt att analysera luddismen, en upprorsrörelse bland klädesarbetare i norra England som pågick av och till mellan 1811 och 1817. Striden riktades först mot nya maskiner, som förstördes med motiveringar om att det stred mot rätt och sedvana att producera på ett sätt som ställde hederliga arbetare utan försörjning (jfr ovan om det gamla traditionsstoffets betoning av familjens rätt att kunna försörja sig). Så småningom blev denna rudimentära fackföreningsrörelse i stället en politiskt medveten upprorsrörelse. Thompson betecknar luddismen som "industrialismens bonderevolt".⁶⁴ Den utgjorde bryggan mellan 1700-talets folkliga föreställningar om ett "rättvist" samhälle och det tidiga 1800-talets arbetarmedvetande. Mycket riktigt var det också i luddismens kärnområden som de första *politiska* kraven utformades, nämligen på en parlamentsreform.

Men komma så långt fram som till 1830-talets reformer har vi också lämnat bakom oss den tid då den engelska arbetarklassen ännu blott var "in the making"; åren 1832—33 var den engelska arbetarklassen "made", ty då hade den en

ny förståelse av sig själv som samhällsklass, och en ny riktning, mot ett framtida demokratiskt samhälle.

Hur arbetar Thompson i *The Making of the English Working Class*?

Referatet av Thompsons stora arbete har med nödvändighet fått utelämnas mycken empiri. Trots detta slås man kanske, liksom vid läsningen av Thompsons egen text, av empirins rika mångfald och av frånvaron av teoretiska modeller. Finns det då en konsekvent teoretisk struktur i *The Making*? Ser Thompson klasskampen som drivande faktor i historien — i stället för opersonliga, ekonomiska strukturer? Eller är det enbart en bok som handlar om klasskamp? För att besvara dessa frågor måste vi försöka lyfta fram just de faktorer som Thompson lagt tonvikt vid i sin analys och se efter hur han kopplar samman dem med varandra och med den materiella ramen (eller basen).⁶⁵

Thompsons skildring av den engelska arbetarklassens formering kännetecknas först och främst av att han ser de arbetande människorna som subjekt som *väljer* och fattar ståndpunkt. Symptomatiskt är, som redan nämnts, att metodismens framgång inte *bara* tolkas som en följd av indoktrinering utan *även* som konsekvensen av medvetna och i det givna sammanhanget rationella val. I detta perspektiv blir tre faktorer viktiga, nämligen *kunskapsprocessen, den aktuella politiska situationen och arbetarklassens motpart*.

Kunskapsprocessen och den politiska kampen fungerar dock inte isolerade från den materiella verklighet som människor levde i: det var först i och med de umbäranden som arbetarna fått utstå under de katastrofala åren som de kunde formulera och mottaga ett radikalt politiskt budskap, spritt via tidningar och agitatorer, och man och man emellan i fabrikena och på pubarna. Ett budskap som gick ut på jämlikhet, solidaritet och upprättelse för de underkuvade måste planteras i en jord som förberetts genom ekonomiska umbäranden och politiskt förtryck. Först då aktiverades det gamla traditionsstoffets föreställningar om rätt och orätt och fick en framåtblickande, radikal innebörd. Thompsons sätt att relatera de gamla begreppen bas och överbyggnad till varandra innebär alltså att den mänskliga erfarenheten får utgöra förbindelsen. Det mänskliga medvetandet förändras genom erfarenheterna av såväl materiella förhållanden som nya idéer. Det förändrade medvetandet kan sedan, i sin tur, genom aktiv handling förändra de ekonomiska och politiska förhållandena.

Vidare går det inte, menar Thompson, att föreställa sig det nyskapade arbetarklassmedvetandet i ett vakuum, ty den form detta kom att få berodde till stor del på den respons arbetarna mötte ovanifrån. Under den här aktuella perioden var responsen liktydig med hård repression eller total likgiltighet, på grund av överhetens fruktan för att revolutionen i Frankrike skulle sprida sig, och det ledde till att medvetandet blev tydligare utmejslat.⁶⁶

Det sagda innebär således att tesen om klasskampens prioritet i Thompsons händer ges en nyansering som får perspektivet att *se ut* som ateoretiskt. Vad

Thompson visar är helt enkelt att man inte a priori kan förutsätta att klasskampen, *fattad som medvetna aktioner i klassens intresse*, i varje given situation är tydlig och framgångsrik. I situationer av hårt politiskt förtryck (som i England 1780–1830) kan kampens ena part vara så gott som klavbunden och desarmerad, vilket lämnar den andra parten fri att i namn av *laissez-faire* låta marknadskrafterna härja fritt för en tid. *På ytan* kan då situationen ge intryck av att någon klasskamp inte alls finns och att ekonomiska krafter av naturlagskaraktär styr utvecklingen. Men man skall då komma ihåg att varken det politiska förtrycket eller marknadskrafterna *är* lagbundna, utan fastmer vapen i fabrikörens och politikernas händer. Efter en tid av förtryck och exploatering kommer så arbetarna att ha vunnit adekvat kunskap om hur man bäst organiserar ett motstånd i det nya industrisamhället; de slår tillbaka (i England från 1830-talet och framåt) och klasskampen blir ånyo synlig i historien. Så böljar striden fram och tillbaka, med marknadsekonomi, statlig politik och nya lagar som vapen i den ena partens händer och kunskap, organisering och påtryckningar som vapen i den andra partens händer.

Denna kamp pågår givetvis inom en ekonomisk struktur, en ram vars omfång bestäms av påtagliga, materiella förhållanden — i det torde Thompson vara ense med såväl mer strukturinriktade historiematerialister som de historiker som deltog i den engelska standard-of-living-debatten. *Han* är dock inte så intresserad av strukturen i sig, annat än i den mån den bidrar till förståelsen av människors medvetanden och handlingar.⁶⁷ Ty, som fallet med den engelska arbetarklassen visat, de materiella förhållandena utgör *nödvändiga* men inte *tillräckliga* förklaringsfaktorer om man vill förstå varför människor agerade så som de gjorde. Det räcker därför inte med att konstatera att de materiella förhållandena förändrades i någon viss riktning, om man inte också beaktar vilka politiska rättigheter människorna i fråga åtnjöt eller berövades, vilka föreställningar om vad som är rätt och fel som de bar med sig, osv.

Vad är klasser och vad strider de om?

Diskussionen av *The Making of the English Working Class* har visat att Thompson använder begreppen klass, klasskamp och klassmedvetande på ett sätt som beror av hans grundläggande anti-elitistiska vetenskapssyn. Denna innebär ett programmatiskt avståndstagande från att tala om de arbetande människorna som en arbetarklass, *om* det inte går att visa att de också själva såg sig som en sådan.⁶⁸ Denna självsyn, som likställs med klassmedvetande, görs därmed till kriteriet på förekomsten av klasser, och när Thompson därför talar om den engelska arbetarklassens skapelse så handlar det om hur engelska arbetare under en kort period strax efter sekelskiftet 1800 *skapade sig ett klassmedvetande*.

Detta sätt att använda begreppen leder dock till vissa frågor. Menar Thompson att det inte skulle finnas några klasser under tider när det inte går att upptäcka något klassmedvetande? Och hur ser de arbetande människornas med-

vetande ut i tider då detta inte kan beskrivas som ett klassmedvetande? För att besvara frågorna blir det nödvändigt att granska hur Thompson ser på klasskampen — vad är det egentligen striden handlar om? Vidare blir det aktuellt att urskilja två olika sätt att använda begreppet klass.

1.

Det är helt klart att Thompson ser motsättningen mellan härskande och behärskade som en röd tråd som genomlöper hela den historiska väven — gjorde han inte det så skulle han knappast kunna eller vilja hänföras till det historiematerialistiska lägret. Det faktum att vissa människor på olika sätt utnyttjar andra och lever av deras arbete framstår alltså som en konstant i hans historiesyn. När han därför säger att klasskampen understundom är tydlig och understundom tycks obefintlig så menar han bara att den observerbara, i första hand fackliga och politiska kampen i det senare fallet saknas.

Den grundläggande och allestädes närvarande antagonismen mellan härskande och behärskade är alltså något som Thompson alltid förutsätter; den synliga klasskampen blir ett *specialfall* av denna antagonism. Utan att han själv säger det kan man dock lägga märke till att denna antagonism inte främst handlar om *det ekonomiskt goda*. Den gäller inte enbart makten över merprodukten utan något mer. Stridsobjektet är snarast något vi kunde kalla det *samhälleligt goda*, vilket inbegriper sådant som inflytande, trygghet, ära — liksom naturligtvis mat och kläder. Det ekonomiskt goda blir då bara ett *särfall* av det samhälleligt goda. Kampen om det förstnämnda kan dock förväntas prägla just kapitalistiska samhällen i särskilt hög grad, eftersom ägandet monopoliseras i sådana samhällen och många människor blir egendomslösa och hotas av fattigdom.⁶⁹

Konkret kan man uttrycka det så att antagonismen mellan en förläggare och en textilarbetare *manifesterade* sig som totalt beroende och därav följande förnedring. Förnedringen var det som upplevdes starkast, inte utsugningen, även om förnedringen ytterst bottnade i den orättvisa fördelningen av de materiella tillgångarna.

Ett annat exempel erbjuder Thompsons behandling av övergångsproblematiken (från feodalism till kapitalism). Många har vid sin analys av de arbetande människornas förändrade villkor under denna period tagit fasta på deras förhållande *till produktionsmedlen*: har de haft direkt tillgång till dem eller ej? När man så sökt sätta fingret på vari den förändring bestod som förvandlade ett feodalt samhälle till ett kapitalistiskt har man lyft upp *proletariseringen*, de arbetande människornas avskiljande från rätten att bruka jorden eller andra produktionsmedel.

Vad Thompson i stället gör är att utgå ifrån klassernas förhållande *till varandra*; som en avgörande kausalfaktor för skapandet av ett distinkt klassmedvetande framstod ju, som påpekats tidigare, den skärpta motsättningen mellan

å ena sidan arbetarna och å andra sidan staten och företagsägarna. Som en följd av de katastrofala årens politiska förtryck, hänsynslösa utnyttjande av barnarbete och himmelsskriande fattigdom uppstod en sorts "förtroendekris" mellan klasserna, en kris som avslöjade och uppenbarade den faktiska motsättningen dem emellan. Denna förtroendekris gick hand i hand med en *distansering* av klasserna från varandra, samtidigt som dessa förändrade skepnad och blev borgarklass och arbetarklass.

Fastän Thompson aldrig tydliggör sitt synsätt så som jag nu försökt göra så är det uppenbart att den process som han intresserar sig för inom ramen för den historiematerialistiska övergångsproblematiken snarare kan beskrivas som *klassernas distansering från varandra*, och därmed deras förändrade medvetande, än som *de arbetande människornas proletarisering*. Denna distansering får alltså förstås som en upplevd verklighet och inte som ett utifrån konstaterbart förhållande; det skiljer sig därmed ifrån proletariseringensbegreppet som i stället har en mer objektiv karaktär.

Det bör understrykas att idén om klassernas subjektivt uppfattade distansering från varandra inte behöver stå i någon motsatsställning till begrepp som proletarisering och pauperisering (vilka vunnit hemorts rätt i forskningen sedan tidigare). Alla tre skulle i stället kunna kopplas samman på ett intressant sätt. I ljuset av distanseringsbegreppet skulle t ex pauperiseringens, den tilltagande fattigdomens, viktigaste innebörd kunna ligga på ett annat plan än det rent ekonomiska. Pauperiseringen kan ha varit en av de företeelser som bidrog till att utlösa förtroendekrisen mellan härskare och behärskade, och det i högre grad än proletariseringen *just emedan* den förra var mer av ett "ytfenomen", något man lätt kunde uppfatta och uppröras över.

2.

Det generellt givna skulle alltså vara kampen, antagonismen, medan stridsobjektet och klassmedvetandet varierat under historiens lopp. (Thompson formulerar det som att klasskampen föregår klassmedvetandet.)⁷⁰ Vore det då fel att tala om klasser under sådana tider då det bevisligen inte går att belägga något klassmedvetande? Thompson tar upp denna problematik mer utförligt i uppsatsen "1700-talets engelska samhälle — klasskamp utan klass?".⁷¹ Han hävdar där, delvis modifierande sin tidigare kategoriska inställning, att begreppet klass *kan* användas på två sätt, dels *historiskt*, dels *analytiskt*. I det förra fallet är klass något som reellt existerat, eftersom det fanns i människornas medvetande. En följd av att de hade en sådan självsyn blev att "klassen" visade sig i deras handlingar och yttranden, i deras skapande av ideologier och institutioner. Historikerns metod för att studera den historiska klassen kan därför bli empiriska studier av dessa klassens manifestationer. I det senare fallet är klass något som inte fanns i de studerade människornas medvetande, utan det är i stället ett — delvis anakronistiskt — instrument som vi tillåter oss att använda

för att kunna uttrycka det faktum att det förelåg ett antagonistiskt förhållande mellan arbetande och icke-arbetande. För att kunna bestämma var gränsen gick mellan dessa klasser kan vi inte på samma sätt som i det förra fallet studera vad som sades eller gjordes; vi får i stället utgå ifrån de förhållanden inom produktionsprocessen och teoretiskt formulera en operationaliserbar definition av klasserna som därigenom kan undersökas empiriskt.

Det som förenar det historiska och det analytiska klassbegreppet blir alltså att *ingetdera* kan undersökas *direkt*; det som skiljer dem åt blir de indirekta sätten att komma åt klassen — antingen via handlingar och yttranden, eller via teoretiskt utarbetade operationaliseringar.

När Thompson kommit att syssla med 1700-talet har han själv konfronterats med ett samhälle där ett historiskt klassbegrepp är obrukbart. Frågan blir hur han då valt att definiera och undersöka "klass" som analytiskt begrepp.

Det är uppenbart att Thompson haft problem med att finna användbara kriterier på en klass utan klassmedvetande. Hans föreställning om klassernas distansering från varandra under de katastrofala åren förutsätter emellertid att det funnits en annan och nära relation tidigare, under 1700-talet. Denna nära relation måste ha präglat det äldre medvetandet på ett konstitutivt sätt, men ändå inte så mycket att medvetandet antog konsensuskaraktär och klassmotsättningsarna upphävdes.⁷² Det var snarare så att de arbetande människorna genomskådade och utnyttjade systemet men sällan över bristningsgränsen. Trots allt var det, enligt Thompson, ett samhällssystem i vilket det fanns ett visst skydd för dem, i form av rättvisa priser och rättfärdiga kungar och domare. Thompson beskriver sålunda 1700-talets arbetande engelsmän som delaktiga i en "rebellisk traditionell kultur":⁷³ rebellisk i så måtto att de ständigt omtolkade de symboler varigenom härskarna manifesterade sin makt och på så vis utmanade deras överhöghet; traditionell i det att de slog vakt om sedvanerätten snarare än om nya idéer om mänskliga rättigheter. Förhållandet mellan klasserna innan proletarisering, pauperisering och maktmissbruk fjärrmat dem ifrån varandra skulle alltså ha präglats av ett *ömsesidigt beroende*, på gott och ont. Deras respektive medvetanden färgades därför av å ena sidan påtvingade paternalistiska plikter och å andra sidan nödtvungen vördnad.⁷⁴

Avslutning: Vad kan vi lära av "The Making"?

Grundliga studier av ett relativt begränsat avsnitt av den engelska historien mynnar i den thompsonska historieskrivningen ut i en impressionistisk men i mina ögon ovedersäglig slutsats, nämligen att en betydande förändring ägde rum i fråga om de arbetande människornas medvetande under en period av 100–150 år. Ett medvetande som fick sin färg av klassernas ömsesidiga beroende radikaliserades så småningom och blev ett klassmedvetande i egentlig mening. Den analytiska och den historiska klassen kom att sammanfalla en bit

in på 1800-talet, vilket ledde till att klasskampen blev synlig och tog sig politiska och fackliga uttryck.

The Making är således en imponerande syntes över ett i sig mångfacetterat ämne. Men har boken en betydelse därutöver? Säger Thompson, mellan raderna, något mer generellt om människornas roll i historien, som även har relevans för studier av andra epoker och andra fenomen?

Thompson har visat att målinriktat *agerande* hos en grupp människor förutsätter ett gemensamt *medvetande*, vilket i sin tur skapas hos dem i deras dagliga gärningar och varande. Olika klassers *specifika livserfarenheter* blir därför den yttersta förklaringsfaktorn enligt hans sätt att se på historien, ty de föder både medvetande och agerande. Livserfarenheterna påverkas visserligen i sin tur av materiella och kulturella faktorer, men kan *inte* reduceras till dem, ty då upphör historien att bli begriplig. Vi kan inte förstå varför arbetare valde en så auktoritär och odemokratisk religiositet som den metodisterna stod för om vi stirrar oss blinda på deras löner eller på deras kaloriintag. Den specifika livserfarenheten är den brännpunkt som historikern måste söka finna för att kunna förklara varför människor agerat som de gjort och också *förstå* dem. Ett sådant principiellt angreppssätt är det alltid möjligt att ha, också när man skriver om människor i förkapitalistiska samhällen eller om människor i postindustriella samhällen. Thompsons arbete är därför förebildligt främst därför att det visar ett *exempel* på hur en specifik livserfarenhet alstrar ett specifikt medvetande. Det allmängiltiga innehållet i *The Making* är att "medvetande föds ur livserfarenhet". Med detta för ögonen blir det lättare att se sambandet mellan Thompsons historiesyn och det praxis-begrepp som bl a Karel Kosík står för.⁷⁶ I detta begrepp upphävs också den skenbara motsättningen mellan "bas" och "överbyggnad": båda får de sin historiska betydelse först när de förenas i människors livserfarenhet.

Peter Aronsson⁷⁷

Människans storhet och litenhet: Om praxisbegreppets tänkvärdhet

Inledning

Det är inte bara historiker som förundras över den starka kontrast som kan upplevas mellan människans storhet och litenhet: hennes förmåga till skapande och ansvar å ena sidan, och de ohjälpliga offer de flesta anser sig och andra vara för tidens, historiens, mäktiga ekonomiska, militära och ideologiska strukturer, å andra sidan. Går det att, på ett teoretiskt sammanhängande sätt, förstå historiens tillsynes obetvingliga tyngd över den enskilda människans intentioner och förena detta med en människosyn som sätter henne i centrum av historien, som dess skapande subjekt?

Problemet är inte nytt, men fortfarande lika brännande väsentligt. Inte bara, eller ens främst, av kunskapsteoretiska skäl, utan på grund av frågans ontologiska och samhällsliga betydelse. Hur skapas samhällen och sociala relationer? Vilken roll kan historieskrivningen spela i den processen?

E P Thompson visar på ett försök att lösa frågan i praktisk historieskrivning, som har rönt stor uppmärksamhet och uppskattning de senaste åren. Thompson tycks dock inte själv anse att utarbetandet av någon uttrycklig historieteori är en av de mer angelägna uppgifterna. Han är nöjd med mer konkreta utgångspunkter och deklARATIONER av samhälls- och människosyn. En ståndpunkt som är väl i linje med en i England bred empiristisk fåra.⁷⁸

En läsare som sympatiserar med Thompsons sätt att gestalta historisk förändring, men samtidigt önskar större teoretisk klarhet, får därför själv tänka över problemen och söka efter teoretiker som kan bidra.

Mats Lindqvist söker sig fram på det sättet i sin avhandling i etnologi, *Klasskamrater*, och söker då den bakomliggande teorin i Karel Kosíks filosofi. Intressant nog har Lindqvist och Magnus Wikdahl tidigare utvecklat Kosíks arbete som en fruktbar utgångspunkt för förnyelse inom etnologiämnet, men då som en kritik och väg bort från den dominerande, alltför subjektivistiska och aktörsorienterade inriktning den sk interaktionismen stått för inom etnologin.⁷⁹ Problemen inom historievetenskapen är snarast de motsatta idag.⁸⁰ Kosík utvecklar en historiematerialism i en marxistisk tradition som låter sig påverkas av, och upprätthåller en dialog med, existentialism och fenomenologi. Verket syftar betydligt längre än till en historievetenskaplig teoribildning, men även detta står i samklang med Thompsons praktik.⁸¹ Trots att boken *Det konkretas dialektik* har funnits på svenska i snart tio år så har den haft föga genomslag i den historiska forskningen.⁸²

Traditionen

I inledningen till *Det konkretas dialektik* av Karel Kosík placerar Horace Engdahl in verket både politiskt, som en del i vitaliseringen i Tjeckoslovakien på 1960-talet, och idéhistoriskt, som en del i en oortodox marxtradition som hämtar näring från fenomenologin och existentialfilosofin.⁸³

Traditionen söker kombinera ett revolutionärt engagemang med en filosofisk förståelse av vad det innebär att vara människa. Det centrala begreppet för mötet mellan subjektet och den yttre verkligheten blir hos Marcuse "arbetet", hos Heidegger "omsorgen" och för Kosík "praxis", som han väljer i polemik mot de andra begreppen.⁸⁴ Det handlar om att återupptäcka marxismens subjekt-dimension och samtidigt hålla kvar förståelsen av människans samhälleliga vara som en konkret totalitet, alltid ytterst grundad i interaktionen med den objektiva verkligheten. Det kan också uttryckas som att Kosík vill se den "tidiga" och den "sene" Marx som en helhet och inte som två tillstånd skilda åt av ett epistemologiskt gap.⁸⁵

Kunskapsteori och vetenskapssyn

*Fenomen och väsen*⁸⁶

Åtskillnaden mellan sakens väsen, dess ontologiska bestämning i sin totalitet, och dess fenomen, som är det vi äger en direkt men med nödvändighet fragmentarisk erfarenhet av, utgör Kosíks teoretiska väg in i det som vi här kallat frågan om förhållandet struktur/subjekt. Vi kan inte i vardagslivet upprätthålla en förståelse av tingens totalitet, deras väsen, eftersom allt handlande på ett fundamentalt sätt är ensidigt, inriktat på ett bestämt, inte allmänt, måluppfyllande. Dessa nivåskillnader i verkligheten är orsak både till "människornas till fetisch upphöjda praxis"⁸⁷ och nödvändigheten av en "omväg" över vetenskapligt begreppsliggörande för att nå fram till tingets väsen, dess struktur.⁸⁸

Kosík uppfattar verkligheten som enheten av fenomen och väsen. Det ena är inte "sannare" än det andra, men relationen dem emellan måste förstås på ett riktigt sätt. Kosíks recept för detta är en artikulerad åtskillnad av fenomen och väsen: "Kunskapens egentliga karaktär ligger i att tudela det Ena".⁸⁹

Dekonstruktionen av fenomenen och vardagserfarenheten får inte fattas som destruktion, ty de är i sig själva inte falska, eller en mindervärdig del av verkligheten. Syftet är istället att fatta deras reella förbindelse med och ursprung i tingens väsen. Detta väsen i sin tur är ingen statisk eller transcendent idévärld, utan konstitueras av vår egen, föränderliga samhälleliga praxis. Att begripa tingen betyder alltså att begripa människan i hennes fulla rationalitet.

Förstått i detta sammanhang får det gamla stridsropet "ad fontes", till källorna, en vitaliserad mening av hermeneutiskt kritiskt arbete, där det man letar efter till sist är sakens autentiska, sociala ursprung och relevansen av forskarens egen praxis.

Tanke och verklighet⁹⁰

Tankeverksamhet är en möjlig praxis för tillägnelse av världen.⁹¹ Den förutsätter en omväg för att via det abstrakta nå tillbaka till det konkreta som en mångfald av tydliggjorda relationer och förhållanden. Detta sker inte naturligt utan kan karaktäriseras som "våldsutövning"; en tanke eller teori som syftar längre än till ytan ger sig inte av sig självt, eller genom "sunt förnuft".

Ur och mot bakgrunden av en helhet lyfts saken fram för tydliggörande av sitt väsen. Detta är en reproduktion av verkligheten i tankeverksamhetens praxis, inte en reduktion till något allmänt abstrakt begrepp, eller till en vulgär materialism. Förutsättningen för att reproduktionen av det konkreta ska vara kunskap om saken är en dialektisk materialism, där verkligheten rymmer möjlighet till motsättning, disharmoni, ofullständighet och därmed en egen inre dynamik. Utveckling kräver då inte någon yttre faktor eller struktur som förklaring.⁹²

Processen kan liknas vid en spiral; trots att tanken både tar sin början och har sitt mål i tinget självt, står vi inte kvar på samma plats.

Den helhet som ska reproduceras skiljer sig på följande sätt från strukturalismens: helheten är aldrig sluten och den interna dialektiken, motsättningarna, rymmer odeterminerade möjligheter till förnyelse, inte bara av det undersökta utan alltid också av det undersökande subjektet.⁹³

Konkret totalitet⁹⁴

Totalitetskategorin utvecklas i opposition både mot ett atomistiskt-rationalistiskt synsätt och ett organiskt-holistiskt, som ett dialektiskt fenomen. Totaliteten är inte bara en epistemologisk ståndpunkt, utan även en ontologisk.⁹⁵ Inte så att man kan förstå allt — vetande lyfter alltid fram vissa aspekter — men att verkligheten uppfattas som en i sitt väsen strukturerad enhet. "Från totalitetens ståndpunkt förstår man dialektiken av lagbundenhet och tillfälligt, av verklighetens inre väsen och dess framträdelseformer, av delarna och helheten."⁹⁶

Även ett "enkelt" faktum konstitueras inom ramen för en så fattad konkret dialektik, i en spiralformad rörelse, som alltmer närmar sig en korrekt reproduktion av verkligheten i tänkandet.⁹⁷

Tillämpat på historieteorin bör man således studera historiska fakta i sin historicitet och inte anse sk "falskt medvetande" och liknande som mindre verkligt. Å andra sidan kan vetenskapen inte avstå från att värdera skeendena som mer eller mindre väsentliga och på så sätt använda sig av samtidens värderingar. Kanske är det denna andra slutsats, där värderingen inte bara fattas som en nödvändig begränsning utan som en etisk fordran på forskaren, som har svårast att få stöd idag. Även om många uttalar en allmän anslutning och beundran för historia nerifrån, ofta med en referens till E P Thompson m fl, saknas en debatt om forskningens etiska relevans och möjligheter.

Vardagsliv och historia, intention och struktur

*Aktör, struktur eller praxis?*⁹⁸

Vad är det att vara människa? I vårt fall: vad är det att vara människa i en värld som redan finns där? Kosík menar att praxis-begreppet utgör den nödvändiga grundvalen för att undvika existentialismens individualiserade subjektivism, liksom en objektivistisk strukturalism. Både det individualiserande aktörsperspektivet och det avhumaniserande strukturperspektivet är, enligt Kosík, resultat av samma klyvnad av verklighetens väsen. Både människans subjektivitet och de objektiva förhållandena måste förstås i ljuset av att mötet dem emellan sker i praxis.

Praxis-begreppet betyder för Kosík "det mänskliga varats sfär (...) människans vara som ett gestaltande av verkligheten" och inte praktisk verksamhet skild ifrån teoretisk. I polemik mot existentialisterna betonar Kosík att praxis, civilisering och människans objektivisering av sig själv kommer före och är själva grunden för hennes upptäckt av sin framtid och sin dödlighet, inte tvärtom.⁹⁹

Förutom *arbetets* moment innefattar praxis även ett *existentiellt* moment, utformandet av den egna subjektiviteten, kampen om erkännande. Denna dimension av praxis är nödvändig om den inte ska förfalla till ren manipulation. Det tredje momentet i praxis är att i den utvecklas öppenheten gentemot verkligheten utanför människan. Detta sker både i det tankemässiga *gestaltandet* och (än mer fundamentalt) i det samhälleligt mänskliga formandet av verkligheten.

Praxis är den "process i vilken det konkreta subjektet producerar och reproducerar den samhälleliga verkligheten, för att samtidigt själv produceras och reproduceras historiskt i den".¹⁰⁰ Mänsklig praxis förenar kausalitet och finalitet. Medvetandet är följaktligen både registrerande och ändamålsinriktat projekterande. Ett katedralbygge både manifesterar och skapar ett feodalt samhälle.

Dessa tankegångar ligger bakom Kosíks människosyn, enligt vilken människan både formar sig själv och verkligheten i praxis, men detta sker alltid genom att hon inträder i en objektivt existerande verklighet av såväl natur som sociala förhållanden.

Vardagslivets väsen är att vara fenomenellt, det ligger inget falskt eller ytligt i det. Förtrogenhet, tidlig homogenitet, upprepning, försakligande och manipulation är vardagens väsen. I det vardagliga tänkandet förstås verkligheten som självklar och ahistorisk.

Dess dynamiska motpol — historien, kriget, förändringen — blir på motsvarande sätt något helt externt och extraordinärt. Taget som en helhet förstås verkligheten sålunda som Öde, då vardagslivet är rent subjektivt och historien rent objektiv. Även om denna förståelse alltså är verklig och naturlig, måste den övervinnas eftersom den hindrar sann, frigörande, kunskap och handling.

För att nå en verklig kunskap måste de objektiva (historiska) elementen av vardagen lyftas fram, liksom de subjektiva, människors delaktighet i den histo-

riska förändringen. Lösningen för Kosík är dekonstruktion av den alienerade vardagsvärlden.¹⁰¹ Denna kan och måste delvis ske på tre plan:

1. Distansering — genom poetiskt "våld" mot vardagsförståelsen av vardagen som oproblematiskt naturligt.
2. Existentiell modifikation — individuell förändring av attityden till världen, inte förändring av världen själv. En beslutsam vilja till autenticitet som dock bara kan sluta i "aristokratisk-romantisk stoicism".
3. Revolutionär förändring — (ej närmare preciserad i boken).

Vetenskapens roll anges inte som en fjärde punkt. Förmodligen tänker sig Kosík att vetenskap som avslöjande reproduktion av verkligheten *kan* och *bör* vara en del av praxis på alla tre nivåerna.¹⁰²

På så sätt menar Kosík att vi kan nå en verklig syntes av de strukturella och de subjektiva elementen i vårt vara.

Människosyn, etik och förnuft

Om människan nu inte realiserar sina verkliga möjligheter till ett helt liv, vad är det som hindrar henne? Homo oeconomicus skapas av det kapitalistiska systemet. Detta bestämmer vilka av de mänskliga egenskaperna som ska få effekt, betydelse, och är i själva verket det första historiska *systemet* i strikt mening. Studiet av detta systems funktion är studiet av en aspekt av verkligheten, men avsaknaden av förståelse för det unika i kapitalismens existens gör att "*med denna metodologiska infallsvinkel omvandlas verkligheten: metodologin ontologiserar*".¹⁰³ Om detta kan sägas utgöra strukturalismens misstag så utgör den liberala ansatsen att förstå ekonomins betydelse ett lika tidsbundet försök: "Den ekonomiska faktorn" utgör det fragmentiserade, borgerliga försöket att förstå den ekonomiska strukturens helhet. Detta begrepp svarar mot en för kapitalismen specifik, objektifierad och fenomenell nivå, oavsett om den sen fogas in i en kausallräcka eller en pluralistisk interaktion utan bestämd riktning. I linje med detta förstås andra tiders grundläggande bestämning vara icke-ekonomisk, politisk eller religiös.

Den korrekta kunskapen utgår ifrån ett vidare begrepp av ekonomin som bestämmande struktur, inte en faktor. Även om politik och religion i olika samhällen kan ha större betydelse för samhällets dynamik så avgörs denna av det ekonomiska systemets struktur. Denna helhet får dock inte förstås som en abstrakt monism utan som konkret totalitet, annars hotar den att bli steril.

Kosík har därmed markerat avståndstagande såväl mot en liberal pluralism som en idealistisk strukturalism och visat på deras inbördes beroende: de är två sidor av samma världsbild.¹⁰⁴

Den ekonomiska strukturens väsentlighet är inte a priori given, utan kommer sig av den grundläggande betydelse den har i praxis.

De möjligheter människan har att förstå denna helhet rymms inom konsten och

filosofin. Det går inte att "helt enkelt" bara se "hur det är". Verkligheten måste sökas, kunskap måste skapas: "Människan *blottlägger* tingens mening genom att hon *utvecklar* ett mänskligt sinne för tingen" och "I konstverket tilltalar verkligheten människorna."¹⁰⁵

Genom att det rationalistiska förnuftet uppfattar sig självt som värderingsfritt, blott som en leverantör av medel, lämnar den även grundvalen för irrationalismen i utformandet av värdena för samhällets omvandling.

Den inomvetenskapliga betydelsen av denna epistemologiska sats blir att "En forskning som direkt tar sig fram till det väsentliga och lämnar allt oväsentligt bakom sig som överflödigt ballast, sätter genom detta tillvägagångssätt ett frågetecken vid sitt eget berättigande ... *Den uppträder med anspråk på att vara vetenskaplig forskning, men det väsentligaste, nämligen skiljandet av väsentligt från oväsentligt, betraktar den som något redan avklarat och utesluter det därför från forskningsarbetet.*" (artikelförf. kursivering.)¹⁰⁶

I motsatts till detta lämnar ett dialektiskt förnuft inget utanför, dess förnuft är totaliserande, genom att:

1. inse sin historiska karaktär,
2. använda en dialektisk totaliserande metod istället för en positivistisk,
3. omfatta även utformandets, inte bara tankens sfär,
4. se även kunskapen som en historisk process, som man kan och måste värdera, för att återigen kunna överskrida den nuvarande ståndpunkten och utvecklas.¹⁰⁷

*Historism och historicitet*¹⁰⁸

Varför är, eller kan, historia vara viktig? Vilken är den teoretiska förutsättningen för att det som i en viss mening inte längre finns ska vara väsentligt nu?

Kosík utvecklar på ett kraftfullt sätt frågan utifrån ett Marx-citat: "Men svårigheten ligger inte i att förstå att grekisk konst och epik är *knuten* till vissa samhälleliga utvecklingsformer. Svårigheten är, att de fortfarande bereder oss estetisk njutning och i viss mening ännu *gäller* som norm och ouppnåeligt mönster för oss."¹⁰⁹

För att kunna förstå meningen i texten måste man överge en historicerande syn på kulturella verk som unika produkter av vissa samhälleliga förhållanden, där verken på så sätt skulle ha sin sanning, sin verklighet, utanför sig själva. Ett verk är verkligt så länge det verkar och denna egenskap är inte en entydig funktion av dess uppkomst. Men den sanna historismen ser att denna verkan enbart finns genom den betydelse den har i människornas konkreta reproduktion och förändring, i praxis. Eller som Kosík koncentrerat uttrycker det: "Den samhälleliga verklighetens historism är inte förhållandenas historicitet."¹¹⁰

Ett verk kan leva vidare och vara relevant på flera olika sätt, lämna utrymme

för olika tolkningar, inte nödvändigtvis menade av dess skapare. Hur bestäms då en tolknings sanning? För Kosík är en tolkning autentisk då den spelar roll i en samhällelig praxis som är relevant. På det viset försöker han återknyta till sin epistemologi om sanning som reproduktion av verkligheten i tanken och undvika att hamna i en relativism. Olika tolkningar är alltså olika aspekter som lyfts fram då de görs historiskt relevanta i praxis.

Verklighetsbegreppet är centralt för Kosík och det utläggs på ett sätt som markerar avståndet till den materialism som även Marx tar avstånd ifrån i Feuerbachtelserna: "...verkligheten inte är ett kaos av händelser eller fixerade förhållanden, utan en enhet av händelserna och dessa händelsers subjekt, en enhet av förhållandena och dessa förhållandenas uppkomst och därför också av den praktiska tankemässiga förmågan att överskrida dem".¹¹¹

Denna utläggning lägger en grund till varför historisk kunskap kan vara relevant i samtiden och varför den kan vara emancipatorisk: Historia kan vara relevant för att den finns nu. Vetenskapens uppgift är att visa på allt som redan finns här. Det är genom denna mycket konkreta förankring i nuet som historisk kunskap kan vara emancipatorisk.

Arbete¹¹²

Vad är arbete? Allt görande är inte arbete. Arbete håller sig inom det nödvändigas sfär, medan konsten endast växer utifrån sina egna inre förutsättningar, i frihet. Men denna distinktion är en historisk form som med tiden ska upphävas eftersom det mänskliga görandet egentligen både är en nödvändig aktivitet och det fria skapandets förutsättning.¹¹³

Det typiska, konstitutiva för arbetet är dess objektivitet:

1. det skapar varaktiga produkter;
2. det skapar en objektiv yttring av människans subjektivitet.¹¹⁴

Kosík menar att det är ur dessa förhållanden som människan härleder sin tredimensionella temporalitet; det förflutna, nuet och framtiden som en existentiell enhet. Detta i skarp kontrast till existentialismens uppfattning av närvaron av döden som konstituent för temporaliteten och uppfattningen att objektifieringen är en flykt ifrån det autentiska livet i dödens närvaro.¹¹⁵

Arbetet är en central del av praxis därför att det är i den processen som vår tankes dikotoma kategorier formas. Kausalitet-teleologi; djuriskt-mänskligt; nödvändigt-frihet; individuellt-allmänt; reellt-idealt; inre-yttre; subjekt-objekt; teori-praxis; människa-natur förmedlas i arbetet, inte genom att en jämvikt, eller ett motsatsförhållande inställer sig, utan genom att motsatsernas enhet formas i själva arbetets omdaningsprocess.¹¹⁶

Den viktigaste slutsatsen av resonemangen är enligt Kosík att vi nu kan förstå varför ekonomin är en väsentlig del av verkligheten; därför att den är den

i vår tid uttryckta mänskliga existencialen ”arbete”, den sfär i vilken människans humanisering tilldrar sig.

Historia och frihet

Varför är uppfattningar om en Försyn, Historiens list, Osynlig hand eller Naturens avsikt — eller Styrande Strukturer, kan vi tillägga — så vanliga i historiefilosofin? Varför har dessa kategorier så länge ansetts nödvändiga för att ge historien ett sammanhang i alla sina disparata händelser? Ty, som Kosík anmärker, ”efter Marx’ konstaterande, att historien absolut inte gör någonting, utan att *allt* i den, inklusive historien själv, görs av människan”¹¹⁷ har dessa abstraktioner avslöjats som mystifikation. Svaret är att denna ”objektifierande och objektiverande praxis är ett varaktigt och fixerat element i den mänskliga verkligheten, och ger i denna form sken av att vara en reellare realitet än praxis själv eller någon mänsklig handling. På detta grundar sig möjligheten till en förväxling av subjekt och objekt, dvs den historiska mystifikationens grundform”.¹¹⁸

Vi förmår alltså inte se förbindelsen mellan vår egen sociala praxis, vårt arbete och tänkande, och den verklighet som i och med detta reproduceras och förändras. I stället framstår verkligheten som strängt dikotomisk; dels finns där en materiell verklighet, maktstrukturer, och dels finns individuella subjekt, aktörer. Stridsfrågan blir då hurvida Struktur eller Aktör spelar den historiska huvudrollen, eller om det är än den ena, än den andra som skapar historia.

Praxis-tänkandet är en väg ut ur detta dilemma, genom att det visar på den ontologiska förbindelsen mellan det sociala och det materiella varat.

Karel Kosík och E P Thompson

I *Det konkretas dialektik* försöker Kosík knyta samman till synes disparata förhållningssätt till historiens strukturer och människan genom att visa att de är sanna, var och en på sitt sätt. Antingen är de uttryck för en vardaglig praxis, ett historiskt produktionsätt eller ett försök att återknyta en fragmentiserad verklighet i en autentisk praxis av görande och tänkande. Karel Kosíks bidrag är att han inte bara låter sanningarna existera sida vid sida, utan försöker visa på vilket sätt de är förbundna med varandra och varför. Samtidigt syftar han, liksom Thompson, hela tiden längre än till de inomvetenskapliga klargörandena. I sista hand är det kunskapens kritiska och emancipatoriska potens som avgör dess värde.

Hos såväl Kosík som Thompson är arbetet och ekonomin en väsentlig del i människors praxis. Thompson visar konkret hur ”kulturella” föreställningar är med i ekonomin.¹¹⁹ Väsentligt, och likadant hos bägge, är att ekonomin inte

finns där först, och sen kommer kultur och annat dit, antingen som reflexer eller som externa idéer.

Genom att förstå ekonomin som betydelsefull p g a den centrala plats den har i människans praxis löses den omöjliga konflikten Struktur eller Aktör, inte genom ett förnekande, utan genom ett överskridande.¹²⁰ Samtidigt som detta sätt att komma över skenbara motsättningar genom överskridande och inbegripande, istället för det enkla förnekandet, är djupt sympatiskt, så öppnar denna expansion för en lika generell kritik. På ett liknande sätt utvidgas praxis-begreppet på ett sätt som hotar dess användbarhet, åtminstone på ett mer metodiskt plan.

När Thompson analyserar *The Making of the English Working Class* spelar klassens självförståelse en avgörande roll. Han visar hur arbetarnas egen praktik, i arbete och med kulturella tanketraditioner, i högsta grad inverkar på hur de handlar, och därmed på den historiska utvecklingen. Så långt verkar Thompson arbeta inom praxis-begreppet. Han har dock operationaliserat praxis på ett för honom användbart sätt: Arbetarnas medvetande om sig själva *som klass* blir avgörande för deras agerande, för möjligheterna att påverka sitt öde och även för själva begreppet klass. Tillvägagångssättet har inte bara avkastat en imponerande avhandling, utan även verkat som mönster och ideal för kulturforskare världen över.

Förfarandet kan förstås ändå diskuteras, vilket också har skett.¹²¹ Den mer generella kritiken tas inte upp här. En mer begränsad kritik gäller Thompsons sätt att använda klassbegreppet. Det är troligt att Thompsons fokusering på medvetandegörande av de gemensamma villkoren inte är ett relevant kriterium för formering och kollektiva uttryck för alla tider och alla grupper.¹²² Troligen hade inte bönderna på 1600-talet, eller 1900-talets kontorsanställda, klassmedvetande i Thompsons mening och då kan inte begreppet hjälpa till vid studiet av deras historia. Istället bör förfarandet ses som ett specialfall av precisering av praxisbegreppet, anpassat för det syfte Thompson hade med arbetet och de krav skildrandet av just denna historiska process ställde. Vi kan fortsätta att låta oss inspireras av den engagerade hållningen och respekten för människorna i Thompsons verk, men om inte perspektivet ska inskränkas till den epok och det problem som han undersökt, så måste de teoretiska förutsättningarna ur vilka han hämtar näring uppmärksammas. Karel Kosík lämnar ett utmärkt, om än ganska allmänt, bidrag till det. Vad som återstår för oss är att ställa frågor som låter sig utvecklas inom denna tradition.¹²³

Kosíks vetenskapsoptimism, både på det inomvetenskapliga planet som kumulativ kunskapsstillväxt, och på det politiska som nödvändig för en emancipatorisk process, delas väl inte helt av Thompson m fl. De engelska marxistiska historiskrivarna med sin utbredda principiella empirism och höga värdering av den folkbildande verksamheten ger i alla fall ett intryck av en mer jordnära syn på kunskapens syfte och användbarhet.¹²⁴ Dessutom kan Thompsons eget val av arbete — freds rörelsen, snarare än vetenskapen — antyda en annan priorite-

ring.¹²⁵ Det råder dock ingen tvekan om att en gemensam politisk-etisk och emancipatorisk plattform finns bakom såväl utvecklandet av *Det konkretas dialektik* som *The Making of The English Working Class*.

*

Det har på senare år starkt ifrågasatts om inte de filosofiska "systemens" tid är förbi och om inte förståelsen får sökas på ett mer begränsat sätt. Säkert kan det tyckas så för både en tänkare i mer konkret, empiriskt arbete, och en postmodern filosof. Vi kommer dock aldrig ifrån, hur besvärligt och frustrerande det än kan vara, att vi inte kan uttala oss om något utan en åtminstone preliminär, splittrad och osäker idé om allt.

Projektet är dock så stort och livet så rikt att en teori bör vara spänningsfylld och öppen redan i sin struktur. Det är inte alltid viktigast att ha ett fullständigt eller slutet system för tänkandet, framför allt inte om det sker till priset av ofrläckning och hindrar tankens och handlingens förening.

Den som väntar sig att filosofin ska tala om för oss "hur vi ska göra" blir kanske därför besviken. Det är inte på detta plan vi kan få hjälp av Karel Kosik och andra metafysiker. Det är i deras arbete med att göra frågan, i detta fall kring struktur och subjekt, relevant och betydelsefull som det nödvändiga och fruktbara ligger.

Avslutning

I de tre föregående artiklarna diskuterades E P Thompsons kritik av den strukturalism som bär Althusserns märke, och hans egen historieskrivning analyserades. Slutligen presenterades den tjeckiske filosofen Karel Kosíks syn på människan och världen. Vilken *koppling* finns då mellan Thompson och Kosík och vilken *relevans* har detta samband för historiker?

Strukturalism och strukturanalys

Liksom Thompson har vi känt otillfredsställelse med den althusserianska strukturalismens stela kategorier, determinism och ovanifrånsperspektiv. Vi är inte ensamma om detta avståndstagande, och i vårt sällskap finns andra än Thompson.

Ett aktuellt exempel på en sådan kritik är den som förs fram av George C. Comninel i förarbetet till en planerad nytolkning av franska revolutionen.¹²⁶ Comninel hävdar här att marxistiska strukturalister *utgått* ifrån att franska revolutionen var en borgerlig revolution, och därmed menat att den banade väg för kapitalismens fulla genombrott — trots att fakta motsäger en sådan tolkning. Den felaktiga utgångspunkten vill Comninel tillskriva en evolutionistisk historiesyn, där övergångarna mellan stadierna i utvecklingskedjan *kräver* revolutioner (i detta fall en borgerlig sådan, som bildar gräns mellan feodalism och kapitalism). Denna historiesyn skulle i sin tur vara något som Marx själv okritiskt övertagit från tidigare liberala historieskrivare. Comninel menar att strukturalisternas uppfattning av Marx' stadieteori som en omistlig del av historiematerialismen fått dem att låsa sig vid i grunden deterministiska föreställningar om att franska revolutionen *måste* ha banat vägen för kapitalismen.¹²⁷

Thompson har, menar vi, fört fram tungt vägande kritik mot den althusserianska strukturalismen. Men sedan detta sagts återstår att formulera ett alternativ, ty något tydligt sådant har Thompson själv egentligen aldrig presenterat. Det alternativet måste integrera å ena sidan subjektsperspektivet, å andra sidan den nödvändiga analysen av samhället. Ty även om man tar avstånd från strukturalismen som sådan, behöver man förstå det samhälle i vilket subjekten verkade, och får då ofta anledning att använda abstrakta begrepp som "samhällets struktur". Vi har redan i inledningen pekat på att det kan ligga en fara i att sådana begrepp uppfattas som verkliga och konkreta. Resten av denna avslutande artikel kommer därför att ägnas åt denna fara hos strukturanalysen. När vi i fortsättningen talar om strukturanalys och strukturella förklaringar avser vi alltså *inte* den althusserianska strukturalismen utan sättet att med stöd i stora datamängder resonera om samhällseliga förlopp ur ett övergripande per-

spektiv — en metod som inte utan orsak blivit närmast självklar i samhällsforskningen.

I svensk socialhistorisk forskning lade man från 1960-talet stark tonvikt vid att på olika sätt förfina strukturanalysen. Omdömet gäller exempelvis emigrations- och urbanhistoriska arbeten, som till stor del kom att bestå av tabeller över sådant som folkmängd och prisutveckling. Intresset för denna typ av data kunde leda till ett ovanifrånperspektiv. I många historiska arbeten märker man dock tydligt en lovvärd ambition att koppla samman strukturanalysens ovanifrånperspektiv med subjektens inifrånperspektiv. Här kan Ingrid Åbergs avhandling om folkrörelserna i Gävle nämnas som ett tidigt och på många sätt lyckat exempel.¹²⁸ Likväl återstår ännu problemet att verkligen *integrera* och inte bara parallellställa de olika perspektivens empiri. Här vill vi uppmärksamma de lösningar som man finner i Lars Edgrens arbete om hantverkare i Malmö,¹²⁹ och i Anders Floréns arbete om smederna vid Jäders Bruk.¹³⁰ Edgren hanterar struktur- och subjektsperspektiv på så vis att han reserverar ett särskilt kapitel för det senare, i form av olika kulturella yttringar inom hantverkarmiljön. Florén samlar, också han, skola, kyrka och skrå i ett separat kapitel mot slutet av boken. I övrigt lyckas han dock tämligen väl med att integrera och inte bara parallellställa ett strukturellt perspektiv och ett underifrånperspektiv.

Sociologen Göran Ahrne har diskuterat svårigheten att överskrida motsättningen mellan struktur och subjekt i boken *Vardagsverklighet och struktur*,¹³² vari "vardagsverkligheten" ungefär motsvarar det som vi kallat subjektsperspektivet. Ahrne försöker där utforska och tydliggöra förhållandet mellan mikro- och makronivå, mellan vardagsverklighet och struktur, och söker då hjälp hos sådana tänkare som Jean-Paul Sartre och Karel Kosík. Vi skall strax diskutera de förslag till lösning som den senare framfört, men först söka besvara frågorna varför denna diskussion tagits upp av företrädare för andra discipliner än historia, och varför den nu blivit aktuell för oss.

Det tycks som om diskrepansen mellan vardagsverklighet och struktur varit mer besvärande för en sociolog som Ahrne, som lever mitt i den samhällsstruktur han analyserar och som dessutom gärna skulle se förändringar i den. Det har för honom blivit ett dagsaktuellt och personligen brännande problem att förstå varför människor i sin vardag inte engagerar sig mer för att påverka den befintliga samhällsstrukturen. Detta behov har kanske inte ansatt historiker i lika hög grad, då studieobjektet ligger på betryggande avstånd i tiden. Dessutom torde många historiker, som ändå velat lyfta upp subjektsperspektivet till diskussion, ha känt sig hämmade och uppgivna inför bristen på källor för äldre tider.

När den av Ahrne formulerade problematiken fått intresse för oss beror det på en *otillfredsställelse med den typ av förklaringar* som alstras, såväl av althusseriansk strukturalism som av "vanliga" och ofta ickemarxistiska strukturanalys där subjektsperspektivet inte integreras utan parallellställs. Vi skall här börja med att diskutera förklaringsmomentet, och sedan hävda att detta aldrig kan isoleras från det mer grundläggande frågemomentet eller från det syfte som styr en vetenskaplig undersökning.

Hur förklarar vi?

Den diskussion som förts om vad som skall räknas som en vetenskapligt giltig förklaring kretsade en gång kring den hempelska förklaringsmodellen. Denna postulerar, som bekant, att en giltig förklaring måste kunna hänvisa till någon allmän lag, och vad diskussionen gällde var om sådana lagsamband *kan* ställas upp för historiska förlopp.¹³³

Vi vill nu angripa problemet genom att diskutera *var man bör lägga förklaringsfokus* när man vetenskapligt skall förklara förlopp och händelser som inbegriper människor. Vi har nämligen en känsla av att det strukturella perspektivets höga status har fört med sig att man alltid försökt nå fram till en yttersta kausalfaktor av strukturell och materiell art. Ett förlopp (som den demografiska transitionen), en handling (som ett attentat) eller ett ställningstagande (som inträde i ett parti) *kan* naturligtvis reduceras till några bakomliggande materiella orsaksfaktorer, och det går förmodligen att sedan stoppa in dessa i någon lag eller modell av hempelsk typ. Problemet är bara att sådana förklaringar i regel känns otillfredsställande och hotar att göra historien obegriplig, eftersom ett viktigt led har utelämnats. Ty faktorer som exempelvis "inflation", "kaloriintag", "ekonomi", osv, kan inte direkt och oförmedlat åvägbringa några förlopp, handlingar eller ställningstaganden. De får sin mening genom människors medvetanden,¹³⁴ där de bedöms mot bakgrund av erfarenheterna. Först därigenom kan de frambringa handling — eller tystnad. Är det då inte rimligt att hävda att giltiga förklaringar av förlopp som inbegriper människor skall hänvisa till det mänskliga medvetandet? Är det inte dessutom nödvändigt att, såsom Thompson, uppvärdera men inte okritiskt anamma den tolkning av situationen som de inblandade människorna gjorde?¹³⁵

Vi menar alltså att sådant som Thompsons behandling av metodismens betydelse för den engelska arbetarklassen inte bara är ett intressant exempel på hur en historiker kan analysera religiösa fenomen. Den aktualiserar i hög grad den vetenskapsteoretiska frågan om förklaring och begriplighet.

De författare som berört problematiken kring subjekt och struktur har sällan explicit ställt frågan om vad som är en bra förklaring, men ofta kan man mellan raderna ana ett missnöje med vissa förklaringar och ett sökande efter större begriplighet. Så finns det t ex i George C. Comninelns historiografiska genomgång av franska revolutionen ett kritiskt och hela tiden pockande krav på en sammanhängande förklaring av denna:

"...no adequate synthesis ... exists: the Marxists have been wrong, while the revisionists are incapable of providing a coherent alternative that *explains* the Revolution."¹³⁶

Ahrne riktar sin kritik direkt mot beskrivningen av samhället som en struktur:

"Samhället är *inte begripligt* om man delar in det i ekonomi, i politik och i religion. Då hänger det inte ihop. Det måste finnas en formell sammanlänkning." (vår kurs.)¹³⁷

Etnologen Mats Lindqvist är, slutligen, den som med störst skärpa diskuterar begriplighetsproblemet — och anvisar en lösning:

”Här har utgångspunkten varit en *konkret totalitetsuppfattning*. Detta förhållnings-sätt innebär att kulturella förändringar aldrig kan förklaras enbart med hänvisning till yttre omständigheter. En sådan förklaring måste alltid utgå från mänskliga initiativ.”¹³⁸

Om det alltså är så att det av praktiska och pedagogiska skäl motiverade urskiljandet av olika faktorer, vilka tänks konstituera en struktur, lett till att man missat den helhet man egentligen sökte, skulle det förklara svårigheten att begripliggöra historien.

Det sagda tycks innebära en paradox. Hur kan den strukturella analysen med dess pedagogiska förtjänster stå i vägen för ett begripliggörande av historien?

Vad som är en god förklaring är likväl inte något givet. Förklaringens värde och kraft har att göra med om den tillfredsställer det kunskapsbehov som föranledde den ursprungliga frågan. Även kausalförklaringar, som söker sig bakåt i orsakskedjan, är därför framåtblickande i den bemärkelsen att de styrs av ett syfte, ett ändamål. Vilka förklaringar vi är beredda att acceptera är alltså avhängigt av vilket syfte kunskapen skall tjäna. Förklaringar som lyfter fram samhällsstrukturen har sin styrka i att samhället ses som helhet och *system*; de kan därför tjäna det pedagogiska syftet att skapa överblick, men de kan samtidigt framstå som legitimeringar av det beskrivna systemet. Ur emancipatorisk synvinkel är de dessutom vanskliga, ty de kan fördunkla det faktum att historien skapas av människor, inte av strukturer eller faktorer. Förklaringar som accentuerar subjektsperspektivet kan vara bättre ur ett emancipatoriskt kunskapsintresses synvinkel, men behöver inte vara det. Sådana förklaringar kan nämligen å ena sidan överbetona individens roll och möjligheter. Den äldre historieskrivningens kända centrering på kungar och ”stora män” var ett utslag av ett sådant skevt subjektsperspektiv. Å andra sidan kan subjektsperspektivet leda till en ”eländeshistoria”, vars kontenta blir hur *få* möjligheter många vanliga människor haft att påverka sina liv. En i sann mening emancipatorisk historieskrivning bör dock undvika såväl de stora framgångarna som den spektakulära svälten och misären, och i stället lyfta fram det *allmängiltiga* och därmed *lärorika* i den beskrivna situationen. Lärdomen består ibland i insikten om hur subjekten, människorna, kunde leva aktiva och värdiga liv, *trots* ett strukturellt förtryck; ibland består lärdomen snarare i att vi förstår att passivitet och tystnad *beror* på strukturella förhållanden.

Både struktur- och subjektförklaringar tjänar alltså bestämda syften och har bestämda för- och nackdelar. I regel väljer historiker att analysera och förklara strukturellt, och när därigenom goda resultat. Den filosofisk-ontologiska frågan om hur verkligheten egentligen ser ut tar man inte ställning till. Men när vi försöker förena de skilda kunskapsteoretiska perspektiven — struktur eller subjekt — ställs vi inför ett problem.

Hur kan vi då överskrida motsättningen mellan struktur och subjekt, mellan

struktur och vardagsverklighet? Hur skall vi göra för att få fram det allmän-giltiga och därmed lärorika i det särskilda? Skulle ett överskridande kunna in-nebära att helhetsperspektivet återvinns, utan att vi förlorar den skarpa som var vinsten av det strukturella perspektivet?

När E P Thompson avvisar alla "kompromisser" gäller hans aversion den alt-husserianska strukturalismen, och han har faktiskt själv behandlat samhälls-förändringar ur ett strukturellt perspektiv. Thompson har likväl aldrig teoreti-serat närmare kring hur struktur och subjekt förhåller sig till varandra och inte heller diskuterat sina centrala begrepp: medvetande och erfarenhet.

Kosíks relevans

Det är här som Karel Kosíks praxis-begrepp kommer in. Praxis står för det mänskliga varat i dess samhälleliga helhet, och inbegriper såväl arbete, det nöd-vändiga görandet, som ett existentiellt moment.¹³⁹ Praxis visar, skriver Kosík, människan som en varelse "som formar en (samhälleligt mänsklig) verklighet och *därigenom* begriper och förklarar den (mänskliga och utanförmänskliga) verkligheten (verkligheten i dess totalitet)."¹⁴⁰ Han visar sedan hur exempelvis slavarnas liv, dvs praxis, inte enbart kan förstås som utförandet av ett arbete utan att det också måste inbegripa ett existentiellt moment, där solidariteten mellan slavarna, motsättningen till herrarna och medvetandet om förtrycket ingår. Här kan nog Kosíks utredning av hur absurt det mänskliga livet ter sig om man inte beaktar dess existentiella sida finna genklang hos historiker som minns Fogels och Engermans arbete om negerslaveriet, och som sett Genoveses betoning av det existentiella momentet i slavarnas kamp som en nyttig korrige-ring.¹⁴¹

Om människans produktiva görande och hennes medvetande om sig själv och världen således springer ur samma punkt, praxis, innebär det att alla frågor om människornas historia måste attackeras utifrån praxis. I det sammanhanget *kan* det ibland vara olämpligt och förvillande att formulera frågorna i termer av faktorer (som kan ske i liberal historieskrivning) eller metaforer (som historie-materialismens bas och överbyggnad). Ändå tenderar vi att tala i termer av så-dana faktorer eller metaforer, vilka dessutom gärna hänför sig till arbetets sfär, fastän den bara är en del av praxis. Detta beror, enligt Kosík, på att vi inte alltid gör klart för oss att sådant som "ekonomin", "den ekonomiska faktorn" är pe-dagogiska begrepp som täcker framträdelseformer, fenomen. Dessa är dessutom typiska för just kapitalismen, där olika samhällssektorer *tycks* operera fri-stående från varandra. Vi använder dessa begrepp som oproblematiska beskriv-ningar av alla tiders samhällen, när de i stället är *approximativa* begrepp som framför allt hänför sig till dagens samhälle. Kosík riktar härmed en maning till inte minst historiker att undvika anakronismer vid betraktandet av äldre sam-hällen, där ekonomin inte hade samma framträdande roll som idag. Men hans

maning gäller inte bara "ekonomin" utan de strukturella begreppen i allmänhet — således även sådant som "politik", "religion" och "kultur".

Motsättningen mellan struktur och subjekt handlar alltså, enligt Kosík, om en felformulerad fråga, vilken utgår från en fragmentariserad bild av samhället. Giltiga förklaringar måste i stället utgå från det mänskliga och samhällsliga livet som en helhet, under beaktande av den historiska karaktären hos denna helhet.¹⁴² Härvid vänder han sig direkt mot Karl Popper, och kritiserar dennes missuppfattning av vad helhet skulle stå för:

"Och eftersom den mänskliga kunskapsförmågan principiellt aldrig kan gripa tag i *alla* fakta, eftersom man ju alltid kan anföra ytterligare fakta och aspekter, betraktar man det konkretas eller totalitetens ståndpunkt som mystik. Totalitet betyder emellertid inte summan av *alla* fakta. Totalitet betyder verkligheten som strukturerad dialektisk helhet inom vilken godtyckligt valda fakta (eller grupper och komplex av fakta) kan begripas rationellt."¹⁴³

Vilka frågor ställer vi?

När Kosík betecknar den problematiska motsättningen mellan struktur och subjekt som en felformulerad fråga — och på så vis hugger av den gordiska knuten — styr han samtidigt vår uppmärksamhet från forskningsprocessens förklaringsmoment till dess frågeställande moment. Formuleringen av frågan blir avgörande för de svar man kan erhålla.

Det sistnämnda påståendet kan tyckas triviellt, men pekar i själva verket i riktning mot något som borde vara mycket centralt inom den vetenskapsteoretiska debatten. Jan Thelander har på ett klagörande sätt visat hur historieforskningen i alltför hög grad inskränkt sin uppgift till att lösa modellartade *problem*, vilka i sin tur ofta utgått från en strukturell teori om samhället. Detta har skett på bekostnad av ett friare *frågande* som hämtar sin näring ur ett samhällsengagemang eller ur rent existentiella villkor. Vad man inte till fullo insett är, menar Thelander, att teorin inte bara styrt frågandet — det är ju en poäng med teorianvändning — utan att den reducerat forskningsprocessen till en fråga om samband mellan teori och data.¹⁴⁴

Thelanders kritik mot "problemlösarkulturens hegemoni", vilken för övrigt ses som en mycket seg tradition med rötter i 1800-talets positivism, motiveras av en oro över bristen på en *helhetsförståelse* inom historieämnet. Han vill med sin analys visa på det ibland okritiska övertagandet av inom samhällsvetenskapen formulerade problem. Detta har lett till att historikernas forskningsresultat bemängts med teorifragment, som överförts via problemet och som försvårar integrering och syntes av olika resultat.¹⁴⁵

När Thelander riktar uppmärksamheten mot att forskningsprocessens viktiga initialskede, frågandet, kommit att hamna i skymundan, berör han ett tema som även Kosík tar upp. Kosík pekar på hur forskare ofta är alltför snabba att, måhända omedvetet, göra en sortering mellan väsentligt och oväsentligt, mellan

det som är värt att undersökas och det som inte är det. Denna tidiga sortering innebär helt enkelt en *värdering* av vilka problem som bör ägnas uppmärksamhet, och är naturligtvis nödvändig; Kosíks kritik gäller att forskaren sällan visar fram selekteringsmomentet, trots att det i hög utsträckning styr resultaten.¹⁴⁶

Våra teorier, med de värderingar de rymmer, har alltså betydelse såväl för vad vi uppfattar som väsentligt att ställa frågor om som för var vi väljer att placera förklaringsfokus — i struktur eller subjekt. Under förutsättning att ingen teori täcker in allt, medför detta att det *måste* uppstå situationer då vi upplever att förklaringarna känns otillfredsställande eller då vi har frågor som inte ryms inom det rådande teoretiska synsättet. Vårt förhållningssätt inför sådana situationer bör vara att dels, med Jan Thelander, utveckla frågandets kultur, dels skärskåda våra teoretiska utgångspunkter. Det är när vi nu gjort det senare som vi funnit Karel Kosíks praxis-begrepp stimulerande. Praxis-begreppet är oerhört omfattande: det blir så gott som liktydigt med det vi i dagligt tal kallar "det mänskliga livet". Att begreppet är så vittfamnande kan uppfattas som en svårighet, men det är samtidigt en möjlighet. Ty om vi studerar människor och samhällen och dessa *är* mångsidiga och komplexa, är det en fördel att ha begrepp som inte a priori inskränker vår möjlighet till kunskap om dessa människor och dessa samhällen.

Historiematerialism eller ej?

De synpunkter vi här fört fram mot strukturalism och strukturanalys har inte haft någon utpekad måltavla; vi tror att de drabbar flera traditioners eller skolbildningars forskning — inbegripet vår egen praktik. När vi nu, med stöd hos Thompson och Kosík, velat formulera ett alternativ, kan man dock fråga sig vilka förtecken ett sådant får. Med andra ord: *behöver* en forskningsinriktning som tar sitt avstamp i praxis vara historiematerialistisk, bara därför att Kosík stöder sig på Marx? Å andra sidan: *kan* den accepteras som historiematerialistisk? Svaret på den första frågan är nej — här behöver man bara erinra om att Kosíks tankar om praxis rönt inflytande från en icke-marxist som Martin Heidegger och att de torde kunna ges enbart existentialistiska förtecken. På den andra frågan vill vi svara ja, och då återvända till George C. Comminels arbete.

Sedan denne avfärdat bl a stadieteorin och Marx' påstådda determinism, ställer han frågan vad som då återstår av historiematerialismen som flexibel metod och inte som ett färdigt system. Svaret blir att metodens fasta element är dels inriktningen på exploateringen och den därav följande motsättningen mellan klasserna, dels inriktningen på det historiskt specifika i varje exploateringsrelation. Det är, enligt Comminel, dessa båda stödjepunkter man bör ha vid studier av förkapitalistiska samhällen.¹⁴⁷

Det är intressant att konstatera att just det som Comminel på mer idéhistoriska grunder menar vara fundamentalt och nytt hos Marx, *i praktiken* också är centralt för Thompson. *I den mån* man förenar praxisbegreppet med en betoning

av att just exploateringsförhållandena är grundläggande för samhällsrelationerna tycks alltså alternativet kunna betraktas som varande inom den historiematerialistiska traditionen.

Att utforska exploateringsförhållandena är naturligtvis inget nytt; det har alltid varit en avgörande sak i materialistisk historieskrivning. Vi menar dock att större intresse nu borde knytas till en problematisering av både hur de verkade, strukturellt, och hur de upplevdes, sett ur ett vardagligt, subjektivt perspektiv. Genom att rikta in oss på skärningspunkten mellan subjektens vardagsverklighet och samhällets struktur, genom att finna rätt förklaringsfokus, i praxis, och genom att ställa nya frågor, borde vi kunna förstå bönders uppror — och tystnad; arbetares fornering — och skenbara likgiltighet.

Noter

1. Hela artikeln har genom kritik och diskussion vuxit fram i en grupp som förutom författarna även består av Sidsel Eriksen. För de tre enskilda bidragen nedan ansvarar dock endast varje namngiven författare.
2. Problemet finns redan formulerat i Marx egna arbeten. Jfr t ex 'Inledning' i *Till kritiken av den politiska ekonomin* med de voluntaristiska uppmaningarna i *Kommunistiska manifestet* samt de mer filosofiska s k ungdomsverken. Marxister har efter Marx tagit sin utgångspunkt i än den ena, än den andra traditionen. Under 1900-talet har frågan givit upphov till två grenar inom den marxistiska rörelsen (som i detta avseende knappast kan betraktas som *en* rörelse, utan istället *två*), ibland benämnda den vetenskapliga respektive den hegelianska marxismen.
3. I artikeln nedan förekommer begreppet "subjekt". I historikersamhällets diskussion förekommer dessutom begreppet "aktör". De båda begreppen har (och bör ha), menar vi, olika innebörder. Med "subjekt" avser vi således *inte* personen eller individen i historien. Denna innebörd bör istället förbehållas begreppet "aktör" — som hör hemma i en annan teoribildning än den vi ansluter till — då det anspelar på ett slags "economic man", som med rationella val spelar ut det ena handlingsalternativet mot det andra. Begreppet "subjekt" skall här uppfattas som ett historiskt begrepp; människan som i gemenskap, kollektivt formerad, lever sitt samhälleliga vara, oberoende av om hon gör några uttryckliga val eller inte.
4. En generation tidigare hade bl a makarna Webb också diskuterat frågor i anslutning till detta tema.
5. För en introduktion av de brittiska historiematerialisternas skolbildning, se Harvey J Kaye, *The British Marxist Historians: An Introductory Analysis*, 1984. Den s k Brennerdebatten behandlade senast denna problematik. Jfr *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe*, ed TH Aston/CHE Philpin, 1985.
6. Genoveses bok heter *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made*, 1972. Denna och Genoveses övriga då utkomna arbeten har för den svenska läsekretsen tidigare presenterats av Bengt Sandin i "Slaven som medelklassamerikan: Fogel och Engerman och debatten om slaveriet i USA", i *Historisk Tidsskrift* 1977. För en diskussion om EP Thompsons bok se Maria Ågrens bidrag nedan. För en kritisk granskning av Genoveses nära förhållande till de "brittiska marxistiska historikernas tradition" se Richard Johnson, "Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist Humanist History" i *History Workshop: A Journal of Socialist Historians* 1978.
7. Detta sker enligt Eco när någon "förvandlar det explikativa hjälpmedlet (som sannolikt är provisoriskt och i vilket fall som helst resultatet av en abstraktion) till ett filosofiskt begrepp och låter hjälpmedlet bli den drivande orsaken till detta fenomen, för vars skull han hade utarbetat hjälpmedlet"; Umberto Eco, *Den frånvarande strukturen. Introduktion till den semiotiska forskningen*, 1971, s 392. Jfr också Karel Kosík, *Det konkreta dialektik. En studie i människans och världens problematik*, 1979, s 100 samt Peter Aronssons bidrag nedan.
8. Eco 1971, s 356 f.
9. Här finns naturligtvis fler led i strukturalismens utveckling. En bra analys av denna utveckling finns i M Glucksman, *Structuralist analysis in contemporary social thought: A comparison of the theories of Claude Lévi-Strauss and Louis Althusser*, 1974. Se också Cuff & Payne, *Samhällsvetenskapliga perspektiv*, 1984.
10. Se t ex *Claude Lévi-Strauss och strukturalismen*. Texter sammanställda av Jan Anward och Gunnar Olofsson, 1969, s 8.
11. Diskussionen om Lévi-Strauss metodologi bygger på Eco 1971, s 350 ff. Se också Glucksman 1974, bl a s 13.
12. Jfr t ex Lévi-Strauss, *Det vilda tänkandet*, 1984, där tänkandet överhuvudtaget dis-

kutas och där tesen är att det inte finns någon större skillnad i sättet att tänka mellan människorna under stenåldern och vår tids människor. Tankestrukturen är oföränderlig och tycks vara en del av den mänskliga naturen. Tänkandet (t ex strävan att klassificera) är också omedvetet och heller inte ett socialt fenomen (något som han fått kritik för, jfr förordet av Tomas Gerholm till Lévi-Strauss, 198). Jfr också Berättelsen om Asdiwal som bara i sig själv intresserar Lévi-Strauss. Han undersöker inte hur berättelsen uppstår, och dess betydelse för människorna, dvs i vilka sociala sammanhang den hade betydelse. Berättelsen är "endast" ett system av inre koherens insatt i ett större system. Berättelsen finns bl a i *Claude Lévi-Strauss och strukturalismen*, 1969.

13. Se t ex Althusser, *För Marx*, 1968, s 188 ff.
14. För en fortsatt diskussion om Althusserns strukturalism se Kenneth Johanssons bidrag nedan.
15. Jfr Eco, 1971. De ontologiskt frånvarande strukturerna tänks och behandlas som närvarande.
16. Tidigare har Mats Lindqvist, i sin avhandling *Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920*, 1987, gjort ett liknande försök att sammanföra Kosík och Thompson.
17. För synpunkter på texten nedan vill jag, utöver gruppen, även tacka Sidsel Eriksen och Eva Österberg.
18. EP Thompson, *The Poverty of Theory or An Orrery of Errors*; i *The Poverty of Theory and other Essays*, 1978.
19. Thompson 1978 kan sägas vara ett brott mot den starka empiriska tradition som i övrigt karakteriserar hans författarskap. Men det är också därför den är viktig. Här samlar Thompson ihop alla argument och presenterar ett forskningsprogram (eller en teori).
20. Se t ex PQ Hirst, "The Necessity of Theory — A Critique of E. P. Thompson's *The Poverty of Theory*"; i densamme, *Marxism and Historical Writing*, 1985.
21. Se Avslutning för en (kort) diskussion om hur förhållandet mellan subjekt och struktur har behandlats historiografiskt.
22. Thompson 1978, s 5.
23. Thompson 1978, t ex s 20ff.
24. B Hindess/ PQ Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production*, 1975, s 310ff, som trots kritik mot Althusser hamnar i en långt mer driven strukturalism.
25. Thompson 1978, s 182.
26. *Ibid*, s 141.
27. *Ibid*, s 5.
28. S-E Liedman har hävdat (i I Johansson/S-E Liedman, *Positivism och marxism*, 1981, s 191) att Althusser har framhåvt klasskampens betydelse. Liedman måste emellertid ha missuppfattat Althusser på denna punkt. Enligt den senare är klasskampen den motor som sätter igång, och håller igång, hela samhället. Det är *mekanik*. Något annat kan det inte bli då strukturalismen syftar till att eliminera det mänskliga subjektet i historien, och, som Liedman mycket riktigt uttrycker det, "förnekar att det mänskliga samhället med alla dess ingredienser ... skulle vara medvetna skapelser av vare sig enskilda individer eller kollektiv" (*Ibid*, s 175). Med en sådan syn på människan kan inte klasskampen vara annat än en mekanisk företeelse. Thompson uttrycker det på följande sätt: "As our senses return, we remember why we never did much like the analogy of class struggle as the motor of history. For it supposes two distinct entities: "history, which is inert, an intricate composite of parts; and a motor (class struggle) which is brought to it, and which drives these parts, or sets them in motion...But class struggle is the process (or some part of it) and struggling classes are the body (or some part of it). Seen from these aspect, history is its own motor". Thompson 1978, s 108.

29. Även S-E Liedman har uppfattat denna avlösning av ideologier inom den marxistiska traditionen. Se Johansson/Liedman 1981, s 166ff.
30. Thompson 1978, s 72.
31. Ibid, s 70ff.
32. Ibid, s 7.
33. Men också andra strukturalister har behandlat människans medvetande på likartat sätt. Jfr Lévi-Strauss i INLEDNING ovan. Jfr också Peter Kemps diskussion i densamme, *Marxismen i Frankrike*. Apropå "de nya filosoferna" och marxismens kris, 1981, s 116: "...Lévi-Strauss (särskilt hans *Anthropologie Structurale* från 1958) presenterade sig som en 'strukturalism' som ville 'upplösa människan' ". Kemp menar att det efter den 20:e partikongressen i Sovjetunionen 1956 uppstod en "kollektiv neuros" hos de intellektuella i Frankrike, som bl a ledde till att det inom flera humanvetenskaper uppstod idéer som hävdade att "människan bestämdes av krafter som hon /själv/ inte var herre över", ibid, s 115f.
34. Thompson 1978, s 7.
35. Det är av denna anledning Thompson ogillar begrepp som "falskt medvetande". Det kan i detta sammanhang vara viktigt att upprätthålla en betydelseskilnad mellan vad som är "verklig kunskap", som alltså kan bestämmas empiriskt och relateras till ett subjekt, och frågan om "sann kunskap" är möjlig, som mer kan hänföras till ett metafysiskt/ontologiskt sammanhang. Jfr Arnstberg, *Teori för kulturforskare*, 1986, s 14.
36. Sartre har menat att detta angrepp på den historiska processen endast är ett förtäckt angrepp på den marxistiska teorin. Se citat i Thompson 1978, s 94.
37. Thompson 1978, s 93.
38. Ibid, s 107.
39. Ibid, s 89.
40. Jfr t ex M Ågrens diskussion om Thompson och den engelska arbetarklassens uppkomst.
41. Thompson 1978, s 173.
42. Ibid, s 175.
43. Ibid, s 176.
44. J P Sartre, *Till frågan om metoden*, 1984, s 81, menar att människan karaktäriseras "framför allt av ett överskridande av en situation, av det hon lyckas åstadkomma av det som man gjort av henne, även om hon aldrig känner igen sig i sin objektivering"; alltså en uppfattning om människan som har mycket gemensamt med Thompsons.
45. Det gäller alltså en strukturalism med ontologiska anspråk sådan den är representerad av t ex Lévi-Strauss och Althusser.
46. Jfr t ex Umberto Eco, *Den frånvarande strukturen. Introduktion till den semiotiska forskningen*, 1971, s 345, som likaså menar att strukturalismen idag har blivit en "gängse tankegång", och dessutom utvecklats till filosofi eller t o m "blivit en mystik eller religion". Se också Mathiesen, *Makt och motmakt*, 1982, som menar att man inom sociologin likaså alltför mycket talat om makten som strukturell tvång, vilket lett till politisk vanmakt istället för motmakt.
47. Många av de arbeten som framkom inom t ex emigrationsforskningen och folkrörelseprojektet kan historiografiskt illustrera detta. Men på senare år har andra ämnes- och problemområden blivit alltmer aktuella. Dessa kan sammanfattas genom begreppet "historia nedifrån". För en intressant diskussion kring detta, se I Norrlid, "Invita Minerva. Tankar om talanglöshetens didaktik"; i *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén*, red. I Norrlid/L Olsson/B Sandin/J Thelander och G Anljung, 1987.
48. Det är bl a Eco 1971 som gör distinktionen metodologi — ontologi. Men begreppet strukturer kan också förstås som upplevt och erfarenhetsgrundat motstånd mot försök till överskridande. Och själva termen överskridande måste förstås som att skrida över ett motstånd, något som binder och hindrar en fortskridande process. Detta

- borde med Eco kunna kallas en frånvarande struktur, frånvarande i betydelsen att den existerar som erfarenhet och upplevelse, men inte som ontologi.
49. I denna utmaning finns det naturligtvis möjligheter att förena en strukturanalys som metod — men här borde Ecos varning, att denna metod mycket lätt, genom att inte särskilja epistemologin och ontologin, övergår i teori, ständigt ringa i bakhuvudet (se Eco 1971, s 350ff) — med ett underifrånperspektiv. Jfr också Norrliid 1987, som menar att "En historia som kan provocera till handling, och som mutatis mutandis uppfattas som och blir farlig för det samhälle som den utgör kunskap om, eller för makthavarna i det samhället" är den "historia nedanifrån" som borde utmana historikerna. Även densamme, "Utveckling eller utarmning: den historiska forskningen i Sverige vid skiljevägen" i *Scandia* 1/1978, s 21f.
  50. För praxisbegreppets användning, se Peter Aronssons artikel.
  51. P Anderson, *Om den västerländska marxismen*, 1984, s 163.
  52. Förutom mina fyra medförfattare till ramavsnitten vill jag tacka Sidsel Eriksen, Lars Olsson och Eva Österberg för värdefulla synpunkter på texten.
  53. *The Making of the English Working Class*, förordet.
  54. Utgivet 1963; ny och här använd utgåva 1981.
  55. För en presentation av Thompsons hela författarskap, se Lars Magnussons efterord till *Herremakt och folklig kultur* (1983).
  56. Thompson har senare med större utförlighet behandlat rättssäkerhet och lag i det folkliga medvetandet (i: *Whigs and Hunters* 1977), och det folkliga upploppet (i de uppsatser som senare, i Sverige, publicerats under den samlande titeln *Herremakt och folklig kultur* 1983).
  57. *The Making of the English Working Class*, s 195, 203.
  58. Thompson går här in i den i Storbritannien mycket livligt förda debatten om huruvida arbetarnas levnadsstandard förbättrades eller försämrades som en följd av industrialiseringen. Han tar ställning mot den "optimistiska" tolkningen, företrädd av bl a Ashton, och för den äldre, "pessimistiska", vilken bl a makarna Hammond stod för. Thompsons kritik mot optimisterna riktas dels mot deras sätt att använda statistik, dels mot att de inte tar hänsyn till sådana faktorer som inte kan mätas men som var subjektivt betydelsefulla, som t ex bristen på anställningstrygghet. (Thompson 1981, t ex s 274.)
  59. Thompson 1981, s 213, 216.
  60. *Ibid*, bl a s 405, 430.
  61. *Ibid*, s 37.
  62. *Ibid*, s 405ff.
  63. *Ibid*, s 411ff.
  64. *Ibid*, s 594, 603.
  65. När jag skrev denna analys kände jag ännu inte till Ellen Meiksins Woods artikel "The Politics of Theory and the Concept of Class: E P Thompson and His Critics" i: *Studies in Political Economy*, 9 (1982) s 45—75. Författaren granskar där Thompsons historiesyn och klassbegrepp mot bakgrund av den debatt som förts bland brittiska historiematerialister. Jfr Kenneth Johanssons bidrag.
  66. Här kan man notera att Jürgen Kuczynski kritiserat Thompson för dennes sätt att beskriva arbetarnas motpart (i: "Einige Überlegungen zur Struktur der Arbeiterklasse in der Zeit der Industriellen Revolution anlässlich des Erscheinens von E P Thompson, The making of the English working class, London 1963" i: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1965, Teil 4, s 281—286.) Kuczynski pekar på Thompsons bristande nyansering i fråga om motpartens, borgarklassens, sociala ursprung; han framhåller själv att många i den nyskapade borgarklassen kom ur hantverkarskiktet och således hade samma bakgrund som arbetarna. Detta komplicerade naturligtvis förhållandet dem emellan.
  67. Att del II av *The Making of the English Working Class* till så stor del består av en

diskussion av materiella förhållanden beror just på att de *hade betydelse* för arbetarklassens medvetande.

Senare har Thompson skrivit om t ex tidsuppfattningens förändring i ett långtidsperspektiv och då anlagt ett strukturanalytiskt synsätt ("Tid, arbetsdisciplin och industrikapitalism" i: *Herremakt och folklig kultur*). En strukturanalys är likväl något annat än strukturalism i den althusserianska bemärkelsen. Se vidare Kenneth Johanssons bidrag, samt avslutningen.

68. Denna bestämda motvilja mot att sätta historikerns förståelse av en gången tids människor och fenomen före dessa människors egen uppfattning uttrycker Thompson också i polemik mot strukturalisten Lévi-Strauss: "Nous respecterons de plus les significations que les participants accordaient eux-mêmes consciemment à leurs actes; chercher au-delà, en quête d'une signification plus profonde, revient à amoindrir la rationalité et la stature morale des acteurs, à sous-estimer la conscience et la détermination de gens illettrés." (" 'Rough Music': Le Charivari anglais" i: *Annales Economies Sociétés Civilisations* 1972:2)
69. Se här t ex W R Reddys stimulerande artikel i *Past&Present* 1977, nr 74. Reddy hävdar att ekonomiskt motiverade strejker kan ha en djupare innebörd i det att de bottenar i en totalupplevelse av att samhället är orättvist. I denna totalupplevelse väljs dock en liten del ut, nämligen missnöjet med lönen, och aktionen riktas däremot. Reddy väljer att rubricera en sådan strejk som *metonymisk* och pläderar för att vi inte enbart skall observera den sida av aktionen som gäller (med min terminologi) det ekonomiskt goda utan även den som gäller det samhälleligt goda.
70. I: *Herremakt och folklig kultur*, s 161f.
71. *Ibid*, s 137–184.
72. *Ibid*, s 163.
73. *Ibid*, s 169.
74. Jfr Gramscis hegemoni-begrepp, sådant det presenteras hos Raymond Williams, *Marx och kulturen* (1977; sv utg 1980).
76. Jfr Peter Aronssons artikel.
77. Förutom gruppen vill jag tacka Ingemar Norrlid för deras enträgna försök att få texten begriplig.
78. Se Kenneth Johanssons bidrag. I själva verket går Thompson ett steg längre och utvecklar en medvetet empiristisk ståndpunkt.
79. Mats Lindqvist och Magnus Wikdahl, "Kultur och klass. En diskussion kring teori och metod i studiet av klassspecifika kulturmönster", *Nordnytt* nr 13, 1982.
80. Se avslutningen till artiklarna.
81. Som bekant övergav Thompson, åtminstone tillfälligt, historieskrivandet för att arbeta inom freds rörelsen.
82. Karel Kosík, *Det konkretas dialektik. En studie i människans och världens problematik* (1963), övers (Göteborg, 1979).
83. Vad gäller Karel Kosíks person så belades han med yrkes- och publiceringsförbud 1970. I samband med detta beslagtogs hans 1000-sidiga manuskript och hans akademiskt filosofiska verksamhet avstannade. Efter det livnärde han sig som privatlärare i språk och har inte utmanat myndigheterna ytterligare. Numera är Kosík pensionerad och det ryktas att han arbetar på en ny bok.
84. Egentligen är det riktigare att säga att praxis, respektive omsorg, *konstituerar* mötet. Subjekt och objekt finns där inte tidigare, utan förstås först som en dualitet med bestämt innehåll beroende på vilken praxis som råder. För oss *ter sig* problemet dock vara en åtskillnad som måste överbryggas. Det är osäkert i vad mån det går att nå verkligt autentisk förståelse av problemet via en sådan ansats.
85. Kosík 1979, inledningen s 7–30, passim.
86. Kapitlet bygger f f a på Kosík 1979, s 37–45.
87. *Ibid* s 38.

88. Begreppet "struktur" används här, vilket visas nedan, insatt i ett annat sammanhang än i strukturalistisk teori. Det är ändå lämpligt att använda samma ord eftersom syftet inte är ett förnekande av den senare, utan ett överskridande genom infogande av begreppet i sitt sociala sammanhang, i praxis. Jfr Kenneth Johanssons bidrag.
89. *Ibid* s 41.
90. Kapitlet bygger f f a på Kosík 1979, s 46—55.
91. Det finns ingen anledning att ge just denna typ av tillägnelse något absolut företräde, varken i mänsklig eller ontologisk betydelse.
92. Det råder därmed ingen större tvekan om vilken typ av förklaringar Kosík skulle föredra i Dobb/Sweezy- och Brenner-debatterna om övergången mellan feodalism och kapitalism: En förklaring av förändring bör ha en sådan utgångspunkt att de aktiva elementen inte är något främmande i förhållande till det studerade samhället. En bra översikt till Brenner-debatten ges i K K Kristiansen, "Inledning", Robert Brenner, *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen* (1979). I *Övergången från feodalism till kapitalism* (1976), övers (1979), redovisas texter av f a brittiska marxister som rör Dobb/Sweezy-debatten.
93. Horace Engdahl finner också att Kosíks strukturbegrepp får sitt innehåll av Hegel, snarare än genom en senare strukturalism (Kosík 1979, s 26). På samma sätt placerar Lindqvist/Wikdahl Kosík i en hegeliansk marxtradition, som då ställs mot en "vetenskaplig".
94. Kapitlet bygger f a på Kosík 1979, s 56—76.
95. Vilket redan följer av tidigare utläggning av kunskap som reproduktion av verkligheten.
96. *Ibid* s 57.
97. Kosík använder ofta en spiral-metafor för det som vanligen kallas den hermeneutiska cirkeln. Säkert beror det på, och belyser, hans epistemologiska postulat om reproduktion av verkligheten i kunskapen, en korrespondens-teori. Hermeneutikernas cirkel-metafor korresponderar å andra sidan till en mer relativistisk ståndpunkt där valet mellan olika tolkningar av verkligheten inte kan hänföras till någon måttstock uteslutande skild från tänkandet självt.
- I enlighet med detta har Kosík en mycket positiv uppfattning av vetenskapernas kunskapsstillväxt och de ökande möjligheterna till en total enhetsvetenskap som bara belyser olika aspekter av verkligheten, men på samma ontologiska och epistemologiska grund. I det skiljer han sig fundamentalt från en fenomenolog som Martin Heidegger: reifikationen, som Kosík anser bero på (bl a) för *lite* vetenskap, menar Heidegger är själva vetenskapens väsen. Se "Vetenskap och besinning", "Teknikens väsen" och "Tinget" i Martin Heidegger, *Teknikens väsen och andra uppsatser* (1954), övers (1974).
- Möjligen kan detta i tider av postmodern debatt även te sig mer diskutabelt för en bredare allmänhet. Svenska historiker delar väl dock i stort sett samma optimism.
98. Kapitlet bygger f a på Kosík 1979, s 78—93.
99. *Ibid* s 193 f.
100. *Ibid* s 119.
101. Även här kommer Kosíks utvecklingsoptimism till synes: utvecklingen mot allt högre grad av civilisation medför högre komplexitet och därför krävs *mer* automatik i vardagen för att det ska bli tid över för de verkliga mänskliga problemen. En i mitt tycke något märklig nödlösning av industrialismens problematik: öka de alienerande elementen i verkligheten men ge en korrektare förståelse av denna verklighet. Idealism?
102. Observera att denna hyllning till vetenskapen ändå är något helt annat än Althussers höga uppfattning av vetenskapen som en "renande eklut"; se Kenneth Johanssons bidrag.

De brittiska marxisterna försökte tidigt ge sin vetenskapliga praktik en samhällsdimension. Mer närliggande exempel finns i arbetarhistoriska seminariet i Lund

och ett visst akademiskt engagemang i Gräv-där-du-står-rörelsen, men också andra (lokal)historiska föreningar i landet. Överlag är dock akademikerna i Sverige mer avskilda från sådana sammanhang än i våra grannländer Norge och Danmark.

103. Ibid s 100.
104. Ibid s 109—16. Jfr Thompsons kritik av Althusser i Kenneth Johanssons bidrag.
105. Ibid s 116—29. Man förvånas här både av den sista bilden av ett verklighetens "tilltal" (varur springer detta) och konstens plötsliga position. Bägge framstår som något omotiverade med tanke på den tidigare höga visan till den vetenskapliga sanningens lov och möjligheter.
106. Skiljandet mellan väsentligt och oväsentligt får inte fattas som ett i snäv mening inomvetenskapligt problem. För Kosík är det en fråga med samhällseliga och etiska dimensioner. Kunskap tar alltid ställning. Ibid s 77.
107. Ibid s 102—09.
108. Kapitlet bygger på sidorna 129—41 i Kosík 1979.
109. Citerat ur ibid s 129, not 52.
110. Ibid s 133.
111. Ibid s 139.
112. Kapitlet bygger på s 167—88. Jag avstår här ifrån att behandla det intressanta kapitlet "Problem i Marx' Kapitalet", då det faller något vid sidan om den centrala diskussionen.
113. Denna obändiga utvecklingsoptimism skiljer sig också fundamentalt från existentiellismens uppfattning av problematiken.
114. Denna objektivisering av människan måste noga skiljas från den historiska processen som hon upphör att se objektiveringen som en process och den blir till ett fixt tillstånd av avskilda subjekt och objekt. Det sistnämnda benämns objektivering.
115. En polemik Kosík mycket medvetet själv slår fast, ibid s 181.
116. Ibid s 179 och 177. Utläggningen kan ses som en kritik av "strukturalismens fader", Claude Lévi-Strauss, som ser de duala kategorierna som konstitutiva för tänkandet. Allt mänskligt tänkande sker i sådana former.
117. Ibid s 202.
118. Ibid s 206.
119. Jfr även hur den kulturella ekonomin gestaltas i en brytningstid, Thompson, "De engelska massornas moraliska ekonomi", *Herremakt och folklig kultur* (Malmö, 1983).
120. På ett vetenskapligt plan begripliggör syntesen varför historiker kan läsa verk med annan, t o m motsatt teoretisk konception, och använda sig av resultaten. Därför behöver inte en sådan pluralism i metoden vara eklektisk. Kunskapen tas ur sitt sammanhang, men sätts in i ett nytt.
121. Perry Andersson, *Arguments within English Marxism*, NLB & Verso (London, 1980).
122. Jfr Maria Ågrens bidrag.
123. Det skenbart enkla i det konstaterandet kontrasterar starkt mot de stora svårigheter som möter då arbetet verkligen ska utföras. Jag tror att Jan Thelander har en väsentlig poäng när han i en uppfordrande uppsats fäster uppmärksamheten på att arbetet med utformningen, ställandet och riktandet av *frågorna* är den kanske väsentligaste delen av det vetenskapliga arbetet. Jan Thelander, "Historia, teori och kunskapsutveckling. Om frågandets konst i forskningsprocessen", *Scandia* 1982:2.
124. Samtidigt avgränsar denna tonvikt på det konkreta arbetet dem från mer principiellt pluralistiska eller idealistiska kulturalister.
125. Thompson lär dock åter arbeta på en vetenskaplig bok i historia.
126. George C Comninel, *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge* (Verso; London and New York, 1987). Vi tackar Bengt Ankarloo som gjort oss uppmärksamma på arbetet.
127. Detta är en sammanfattning av vad vi uppfattar som kärnan i Comninels polemik; vi

tar här inte ställning till hans uppfattning om revolutionen eller till den bild han ger av franska strukturalister.

128. Ingrid Åberg, *Förening och politik. Folk rörelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-talet* (Uppsala, 1975).
129. Lars Edgren, *Lärling — gesäll — mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750—1847* (Lund, 1987).
130. Anders Florén, *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet. Jäders bruk 1640—1750* (Uppsala, 1987).
132. Göran Ahrne, *Vardagsverklighet och struktur* (Göteborg, 1981).
133. Se t ex Rolf Torstendahl, *Historia som vetenskap* (Stockholm, 1971), kap 11, samt efterordet, s 193ff. Samma iakttagelse beträffande debattens inriktning görs av Jan Thelander i "Historia, teori och kunskapsutveckling. Om frågandets konst i forskningsprocessen" i *Scandia* 1982, s 334: "Förklaringsars logiska struktur blir en dominerande debattpunkt."
134. Vi vill poängtera att "medvetande" här står för "mind" och inte för det mer begränsade "consciousness". Det skall alltså inbegripa även sådant varom människorna själva kan ha varit omedvetna.
135. För historiker som sysslar med modern historia innebär detta en kraftig uppmaning att söka upprätta kontakt med den historiskt intresserade allmänhet som har något att berätta om den undersökta perioden. Ett sådant projekt har redan startats i och med Arbetshistoriska Seminariet i Lund, som leds av Lars Olsson.
136. Comninel 1987, s 18.
137. Ahrne, 1981, s 28.
138. Mats Lindqvist, *Klasskamrater* (Malmö, 1987), s 167.
139. Kosík 1979, s 195. Jfr även Peter Aronssons artikel.
140. *Ibid* s 193f.
141. Se t ex Bengt Sandin, "Slaven som medelklassamerikan. Fogel och Engerman och debatten om slaveriet i USA" i: HT 1977, s 39—70.
142. Kosík 1979, s 73.
143. *Ibid*, s 58.
144. Thelander 1982, s 315ff.
145. *Ibid*, s 314, 320ff.
146. Kosík 1979, s 77: "... det väsentligaste, nämligen skiljandet av väsentligt från oväsentligt, betraktar den /en viss typ av forskning/ som någonting redan avklarat och utsluter det därför från forskningsarbetet."
147. Comninel 1987, s 170ff.